

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Ağustos / August / أغسطس / 2022, 8: 113-150

İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış

a Holistic View on Narrations about Şalât al-Nafl after the Farđ of the Asr Şalât

نظرة تحليلية للأحاديث النبوية المتعلقة بصلاة النفل بعد صلاة العصر

İlhan Altaş

Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kars/Türkiye
Research Assistant, Kafkas University Faculty of Theology, Kars/Turkey
ilhan.altas@outlook.com
ORCID: orcid.org/0000-0003-3936-2925

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 06.05.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date: 01.07.2022

Yayın Tarihi | Published Date: 02.08.2022

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Ağustos / August

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6950169>

Atıf/Citation / اقتباس : Altaş, İlhan. “İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış”. *HADITH* 8 (Ağustos 2022), 113-150. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6950169>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (İlhan Altaş)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <http://dergipark.gov.tr/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

İkinci Namazının Farzından Sonra Nafile Namazla İlgili Rivâyetlere Bütüncül Bakış*

İlhan Altaş

Anahtar Kelimeler:

ÖZ

Hadis
Sahâbe
Hz. Âişe
İkinci Namazı
Bütüncül Bakış

Kaynaklarda, Rasûlullâh'ın (s.a.s) ikinci namazının farzından sonra nafile namaz kıldığını ifade eden rivayetler nakledilmiştir. Bu rivayetleri nakleden Hz. Âişe'nin iddiasına göre Rasûlullâh (s.a.s), ikinci namazının farzından sonra kıldığı bu namazı asla terk etmemiştir. Kendisine Hz. Ömer'in, bu durumun aksini ifade eden hadisi naklettiği haber verilince de Hz. Ömer'in yanlış olduğunu ve vehmettiğini iddia etmiştir. Fakat birçok sahâbî tarafından bu durumun (Hz. Âişe'nin iddiasının) aksi yani Rasûlullâh'ın (s.a.s) bu vakitte namaz kılmadığını bilakis bu vakitte namaz kılmayı yasakladığını ifade eden rivayetlerin nakledildiği görülmektedir. Hz. Âişe'yi de naklettiği bu rivayetlerden dolayı da eleştirmişlerdir. Bilindiği gibi sahâbenin hadis rivayeti konusunda birbirlerini tenkid etmelerindeki amaç rivayetlerin doğru aktarılmasını sağlamaktır. Sahâbe tarafından nakledilen ve birbirlerine muarız olarak görülen bu rivayetlerin Rasûlullâh'a (s.a.s) nispetinin ne derece doğru olduğu, nakledilen rivayetlerden hangisinin Rasûlullâh'ın (s.a.s) sürekli yaptığı sünneti olduğunu tespit etmek çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Böylelikle ikinci namazının farzından sonra nafile namaz kılınıp kılınmayacağına dair gelen bu farklı ve mütenakız rivayetlerin anlaşılması için meseleye ışık tutulacağı umut edilmektedir.

a Holistic View on Narrations about Şalât al-Nafl after the Farđ of the Asr Şalât

Keywords:

Hadith
Şahâba
Ā'isha
Afternoon Prayer
Holistic View

ABSTRACT

This study aims to find out the narrations about whether the Prophet always prayed şalât al-nafl (supererogatory prayer) following the farđ part of the afternoon şalât, which is a topic containing contradictions likely to be seen in narrations on the same topic. Therefore, the aim of this study is to determine to what extent the narrations on this topic, reported in contradictory forms by the şahâbah, are properly related to the Prophet and to identify which of the reported narrations is the one that the Prophet always practices as a Sunnah. In this way, it will be clear how to understand the contradictory narrations on whether to perform şalât al-nafl following the farđ part of the afternoon şalât. As far as we know, there are different narrations (on the surface) reported by the şahâbah about whether the Prophet performed şalât al-nafl following the farđ part of the afternoon şalât. According to Aisha, who reported the narrations arguing that the Prophet performed şalât al-nafl following the farđ part of the afternoon şalât, the Prophet always performed and never abandoned this şalât. Also, when she was told about the narration reporting a hadith contrary to this fact, she stated that those narrators were wrong. However, it is seen that in several narrations şahâbah stated that the Prophet did not perform şalât during this period and he actually prohibited performing şalât during this period, which is contrary to the report of Aisha. They also criticized Aisha due to this report she made. It must be immediately stated that the aim of criticism the şahâbah made is to ensure the hadiths to be reported truthfully.

* Bu çalışma "Hz. Âişe'ye Yöneltilen Eleştiriler" adlı yüksek lisans çalışmamızdan kısmen istifade edilerek hazırlanmıştır. This study was prepared by partially benefiting from our master's study named "Criticism Directed To Aisha".

EXTENDED ABSTRACT

A Holistic View on Narrations about Şalât Al-Nafl after the Farđ of the Asr Şalât

As known, the first main source of Islam is Qur'an, and the second one is the Sunnah of the Prophet (pbuh). Undoubtedly, the key data to identify the Prophet's Sunnah is the ḥadīth narrations consisting of his words, actions, and approvals. It is highly expectable that the Prophet issued different statements on the very same topic in different times over a long period of twenty-three years as a prophet. This is because, although the same issue is addressed at this point, the *asbāb al-wurūd* (the reason for statement) of these narrations depended on different 'illahs (cause). Therefore, to determine the Sunnah of the Prophet, without having a biased view, it is necessary to make detailed analysis on narrations possibly narrated in contradiction with each other about the same topic. In terms of the science of Ḥadīth, the first thing to do to understand such narrations is to access and collect as many different narration lines as possible. In the second step, it is necessary to determine how *ṣaḥīḥ* these report lines are. Following this, it is appropriate to resolve the contradictions seen in the narrations identified as *ṣaḥīḥ* in the light of methods such as *Jam'*, *Tā'lif* and etc. (to understand the ḥadīths in a holistic way). As a result of such a practice, strong presumptions will be obtained on identification of the Sunnah the Prophet regularly practiced.

This study aims to find out the narrations about whether the Prophet always prayed *ṣalāt al-nafl* (supererogatory prayer) following the *farđ* part of the afternoon *ṣalāt*, which is a topic containing contradictions likely to be seen in narrations. Therefore, the aim of this study is to determine to what extent the narrations on this topic, reported in contradictory forms by the *ṣaḥābah*, are properly related to the Prophet and to identify which of the reported narrations is the one that the Prophet always practices as a Sunnah. In this way, it will be clear how to understand the contradictory narrations on whether to perform *ṣalāt al-nafl* following the *farđ* part of the afternoon *ṣalāt*.

As far as we know, there are different narrations (in terms of surface structure) reported by the *ṣaḥābah* about whether the Prophet performed *ṣalāt al-nafl* following the *farđ* part of the afternoon *ṣalāt*. According to Aisha, who reported the narrations arguing that the Prophet performed *ṣalāt al-nafl* following the *farđ* part of the afternoon *ṣalāt*, the Prophet always performed and never abandoned this *ṣalāt*. Also, when she was told about the narration reporting a ḥadīth contrary to this fact, she stated that those narrators were wrong. However, it is seen that narrations are reported by many *ṣaḥābah* stating that the Prophet did not perform *ṣalāt* during this period and he actually prohibited performing *ṣalāt* during this period, which is contrary to the report of Aisha. They also criticized Aisha due to this report she made. It must be immediately stated that the aim of criticism the *ṣaḥābah* made is to ensure the ḥadīths to be reported truthfully.

In this study addressing a better understanding of the narrations reported in contradiction with each other, firstly the related narrations were gathered as much as possible. According to the analyses in the following process, it was seen that there is a fixed liqa', master-pupil relation between the rāwīs in the sanads of riwāya in two groups, and no interruption was found in these riwāyas. Thus, no problems were detected about the nisbat (relations) of the riwāyas.

When the approaches in ṣaḥābah period about these seemingly contradictory riwāyas are analyzed, it was understood that many ṣaḥābah actually felt strange about the riwāyas reported from Aisha regarding the ṣalāt al-nafl following the farḍ part of the afternoon ṣalāt and did not accept them, and they even wanted to conduct an investigation to fully understand the case.

Among the riwāyas reported from Aisha about performing ṣalāt al-nafl following the farḍ part of the afternoon ṣalāt, some riwāyas with an impression of the hasāiṣ (specialty) of the Prophet were detected, as well. However, it was understood that the objections and investigations during the ṣaḥābah period were not against these particular riwāyas. On the contrary, it was observed that the objections and investigations during the ṣaḥābah period were against the riwāyas with the impression that ṣalāt al-nafl following the farḍ part of the afternoon ṣalāt is like a part of this prayer, and against practices followed in connection with these riwāyas.

Consequently, upon the investigations about whether to perform ṣalāt al-nafl following the farḍ part of the afternoon ṣalāt or not, it is understood that the reference of these riwāyas Aisha stated that she learned the related information from Umm Salama and that 'Abd Allāh b. al-Zubair, who reported from Aisha, misdelivered the information. Therefore, as a result of the investigations conducted by the ṣaḥābah, it was understood that there was not an agreed upon sunnah ṣalāt following the farḍ part of the afternoon ṣalāt. In addition, it was seen that scholars and the maḍhab imams, generally adopted the opinion the ṣaḥābah about this topic which continued to be debated in the following periods.

ملخص موسع

نظرة تحليلية للأحاديث النبوية المتعلقة بصلاة النفل بعد صلاة العصر

كما هو معلوم فإن المصدر الأول للإسلام هو القرآن والثاني سنة النبي ﷺ. وإن أهم المعطيات في التعرف على السنة النبوية هي الروايات الحديثية المتمثلة في أقواله وأفعاله وتقاريره. والباحث في السنة النبوية حول موضوع ما يواجه أحياناً روايات مختلفة في نفس الموضوع - وقد تكون متناقضة في بعض الأحيان - رُويت عن النبي صلى الله عليه وسلم. وإن أهم أسباب هذه الروايات المختلفة هي العلة المختلفة أثناء قول هذه الروايات. ولتحديد السنة النبوية، دون وجهة نظر متحيزة، لا بد من إجراء تحليل تفصيلي للروايات التي يحتمل أن تكون متناقضة مع بعضها البعض حول الموضوع نفسه.

من وجهة نظر علم الحديث، فإن على الباحث أن يقوم بعدة خطوات لفهم مثل هذه الروايات المختلفة أو المتناقضة، الخطوة الأولى: الوصول إلى أكبر عدد ممكن من طرق الروايات المختلفة وجمعها. الخطوة التالية: من الضروري تحديد درجة قوة الروايات من حيث الصحة والضعف. بعد ذلك، يقوم بحل التناقضات التي تظهر في الروايات التي تم تحديدها على أنها صحيحة في ضوء المناهج التي وضعت لفهم الحديث بطريقة شمولية مثل "الجمع والتأليف" وغيرها. وبعد القيام بهذه الخطوات يتم الحصول على افتراضات قوية بشأن تحديد السنة النبوية التي قالها أو فعلها النبي ﷺ بانتظام واستمرار.

تهدف هذه الدراسة إلى الفهم الشامل للروايات حول ما إذا كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يؤدي دائماً صلاة النافلة بعد صلاة العصر، وهو موضوع يحتوي على روايات متناقضة لذلك، فإن الهدف من هذه الدراسة

هو تحديد إلى أي مدى ترتبط الروايات في هذا الموضوع - التي وردت في صيغ متناقضة من قِبَل الصحابة - ارتباطاً صحيحاً بالنبي ﷺ وتحديد الممارسة التي كان النبي ﷺ يفعلها دائماً كسنة نبوية. وهذه الطريقة يتضح لنا كيف يجب أن نفهم آثار هذه الروايات المتناقضة حول ما إذا كان ينبغي أداء صلاة نافلة بعد صلاة العصر .

وبعد جمع الروايات حول هذا الموضوع فإن هناك روايات مختلفة (ظاهرياً) رواها الصحابة

حول ما إذا كان النبي ﷺ قد أدى صلاة النفل بعد صلاة العصر . فحسب الروايات التي روتها عائشة في هذا الموضوع تقول الروايات: إن النبي ﷺ صلى النفل بعد العصر، وكان النبي ﷺ يؤدي دائماً هذه الصلاة ولم يتخل عنها أبداً كما أنها رَدَّت الروايات المخالفة بأنها على خطأ أو وهم. وبحسب الروايات المخالفة لما روته عائشة فإنها تقول: إن النبي ﷺ لم يكن يصلي في هذا الوقت، بل على العكس، نهى عن أداء الصلاة في هذا الوقت. كما انتقدوا عائشة لهذه الروايات التي روتها. وتجدر الإشارة إلى أن الغرض من انتقاد الصحابة لبعضهم البعض بشأن نقل الحديث هو ضمان نقل الروايات بشكل صحيح وليس الجرح بشخص الصحابي .

في هذه الدراسة التي تتناول فهماً للروايات الواردة في تناقض مع بعضها البعض، تم أولاً جمع

الروايات ذات الصلة قدر الإمكان. وفقاً للتحليلات في العملية التالية، فقد لوحظ أن هناك اتصال بين الروايات في سند الرواية في مجموعتين، ولم يتم العثور على أي انقطاع في هذه الروايات. وهكذا، لم يتم الكشف عن مشاكل في سند الروايات. وعند تحليل المقاربات في فترة الصحابة حول هذه الروايات التي تبدو متناقضة، تبين أن العديد من الصحابة شعروا بالغرابة بشأن الروايات التي نقلتها عائشة عن الصلاة بعد العصر ولم يقبلوها، وحتى أنهم أرادوا إجراء تحقيق لفهم القضية بشكل كامل .

وأيضاً من بين الروايات التي رُويت عن عائشة عن أداء صلاة النفل بعد العصر، تم الكشف أيضاً عن بعض الروايات التي تحمل انطباعاً عن خصائص النبي ﷺ. كان من المفهوم أن الاعتراضات والتحقيقات خلال فترة الصحابة لم تكن ضد هذه الروايات بالذات. على العكس من ذلك، لوحظ أن الاعتراضات والتحقيقات في فترة الصحابة كانت ضد الروايات مع الانطباع بأن صلاة النفل بعد العصر هي جزء من هذه الوقت وضد الممارسات المتبعة فيما يتعلق بها مع هذه الروايات. ونتيجة لهذه التحقيقات التي أجرتها الصحابة، كان من المفهوم أنه لم تكن هناك سنة ثابتة صلاحها رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد العصر. بالإضافة إلى ذلك، فقد لوحظ أن الفقهاء - وهم أئمة المذهب في المقام الأول - تبينوا بشكل عام الرأي الذي توصلت إليه الصحابة حول هذا الموضوع والذي كان موضع نقاش في العصور التالية.

Giriş

İslam dininde Kur'an ve Sünnet Müslümanların Müslümanca yaşamayı tesis etmek için müracaat ettikleri temel kaynaklardır. Bilindiği gibi hadisler nebevi sünneti belirlemede önemli materyal görevi görmektedir. Gerek hadis ilminin gerekse onun araştırma alanı olan hadislerin arz ettiği bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özelliklerin ihmali veya ihlali hem hadislerin tespiti aşamasında hem de anlaşılması aşamasında birtakım anlama ve uygulama problemlerine neden olmaktadır.¹ Bu bağlamda hadis ilminin verileri olan rivayetler üzerinde doğru anlama ve uygulama yapılabilmesi için öncelikle sağlıklı bir iletişim düzeyinin yakalanması ile mümkün olacaktır. Nitekim Rasûlullâh'tan (s.a.s) dinlenen hadislerin birinci aktarıcısı konumunda bulunan sahâbîler arasında cereyan eden ilmî tenkitlerin nerede ise tamamının iletişim süreçlerindeki problemlerden kaynaklandığı ifade edilmektedir.² Tespit edilebildiği kadarıyla aynı konuda Rasûlullâh'tan (s.a.s.) farklı rivayetler nakledilmiştir. Eğer Rasûlullâh (s.a.s.) bu tür rivayetlerden birini kasten yapmış ve onlardan birini tercih veya tafdil etmemişse, öte yandan tekrarlanma bakımından aşağı yukarı aynı oranda yapmışsa, Rasûlullâh'tan (s.a.s.) nakledilen bu rivayetlerin sünnet dairesinde caiz olduğuna delalet eder. Ancak bu rivayetlerden birisini tercih veya tavsiye ya da diğerinden sakındırma gibi bir durum söz konusu olursa, Rasûlullâh (s.a.s.) tarafından tafdil edilen rivayet sünnet addedilir. Diğer rivayet ise az da olsa Rasûlullâh (s.a.s.) yaptığı için caiz olmakla birlikte sünnet kapsamına girmez.³ Bu duruma örnek olabilecek rivayet grubundan bir tanesi de ikinci namazının farzından sonra namaz kılınıp kılınmayacağı hususunda nakledilen rivayetlerdir.

Amelî mezheplerin de üzerine fıkıh bina ettikleri bazı rivayetlerde yer alan bilgilere göre Rasûlullâh (s.a.s) belli vakitlerde namaz kılmayı uygun görmemiş veya yasaklamıştır. Bu bağlamdaki bazı rivayetlere göre güneş doğarken, tam tepede iken ve batarken namaz kılmak kılınmaz. Bunun gibi sabah namazının farzından sonra güneş doğana dek ve ikindinin farzından sonra güneş batana dek namaz kılınmaz.⁴ Bu meyanda bir grup sahâbînin Rasûlullâh'tan (s.a.s.) naklettiği rivayetlere bakıldığında O'nun (s.a.s.) ikinci namazının farzından sonra nafie namaz kılmadığını belirten rivayetler bulunmaktadır. Ancak bu rivayetlere karşılık Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlere göre ise

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Nihat Yatkın, *Günahla İlgili Bir Hadisin Tahlili* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006); Selçuk Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014).

² Abdulvahap Özsoy, "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaşması -Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği-", *Ekev Akademi Dergisi* 65 (2016), 3; Rivayetin nakli aşamasında sahabe arasında yanlış algılama ve yorum kaynaklı görülen üst iletişim sorunları ve değerlendirmeler için bkz: Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 83-345.

³ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 300.

⁴ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 1/281, 16/36, 273; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhtafa Dîb el-Buğâ (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "Savm", 66; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs), "Salâtu'l-Müsâfirîn", 285, 286, 287; Ebû Abdillâh el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Ebvâbu İkâmeti's-Salât", 147; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *Kitâbu'l-Müctebâ el-ma'rufu bi's-Süneni's-Suğrâ*, nşr. Dâru't-Te'sîl, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Takniyeti'l-Ma'lûmât (Kâhire, 2012), "el-Mevâkıt", 30.

Rasûlullâh (s.a.s.) ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kılmış hatta Rasûlullâh'ın (s.a.s.) vefat edinceye kadar bu vakitte nafîle namazı terk etmemiştir.

Sahâbe tarafından nakledilen ve birbirlerine muarız olarak görülen bu rivayetlerin Rasûlullâh'a (s.a.s.) nispetinin ne derece doğru olduğu ve bu nakledilen rivayetlerden hangisinin Rasûlullâh'ın (s.a.s.) sürekli yaptığı sünnetini tespit etmek çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Böylelikle ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kılınıp kılınmayacağına dair gelen bu farklı ve mütenakız rivayetlerin tespit edilip anlaşılması için meseleye ışık tutulacağı umut edilmektedir.

Çalışmada öncelikle Hz. Peygamber'in bu vakitlerde namaz kıldığını ifade eden rivayetlerin Hz. Âişe'ye nispetinin keyfiyeti belirtilecek, ardından da bu vakitte namaz kılmayı yasakladığına dair nakledilen rivayetlerin Rasûlullâh'a (s.a.s.) nispeti tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu işlemi yaparken bilerek ve kasıtlı olarak Rasûlullâh'a (s.a.s.) yalan nispet etmeyecekleri kabulünden hareketle rivayeti nakleden birinci tabakada bulunan sahâbe inceleme dışı bırakılmıştır. Çalışmada rivayetin farklı tarikleri tespit edildikten sonra râvî incelemeleri genel olarak Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'ine aldığı tarikleri esas alınarak yapılacaktır. Çünkü hadis edebiyatının en sahih ve en muteber kaynağı olan Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'inde rivayetin sıhhati tespit edildiğinde artık diğer tariklerinin tetkikine vakit ayırmak gerekmeyecektir. Zira söz konusu rivayetin farklı tariklerinde bulunan birçok râvînin incelemesi böyle bir çalışmanın sınırlarını aşacaktır.

Râvî incelemeleri bitirildikten sonra ise öncelikle konu çerçevesinde özellikle sahâbe arasında cereyan eden rivayetler ele alınıp değerlendirilecektir. Daha sonra ise bu rivayet grubunun sonraki dönemlere yansımalarının izleri başta Buhârî şerhleri olmak üzere diğer temel hadis eserlerinin şerhlerinde de sürülerek konuyla alakalı yapılan değerlendirmeler üzerinde durulacaktır.

1. Rasûlullâh'ın İkincinin Farzından Sonra Namaz Kıldığını İfade Eden Rivayetler

Hz. Peygamber'in ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kıldığını dair rivayetler lafız olarak birbirinden farklı olmak üzere Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir. Hz. Âişe'den nakledilen bu rivayet grubu, hadis edebiyatının rivâyetü'l-hadîs kaynaklarının oluşum dönemi olan hicrî ilk dört asırda telif olunmuş muteber hadis kaynaklarının çoğunda yer almaktadır. Rivayetin bulunduğu Abdurrezâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826) *el-Musannefi*, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannefi*, İshak b. Rahuye'nin (ö. 238/853) *el-Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i, Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'i, Müslim b. Haccâc'ın (ö. 261/874) *Sahîhu Müslim*'i, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (ö. 275/889) *Sünenü Ebî Dâvûd*'u, Bezzâr'ın (ö. 292/905) *Müsnedü Bezzâr*'i, en-Nesâî'nin (ö. 303/915) *el-Müctebâ mine's-Sünen*'i, Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî'nin (ö. 307/919) *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî'si* ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'i gibi eserler söz konusu dönemlerde telif edilmiş önemli rivâyetü'l-hadîs edebiyatının örnekleridir.

Hz. Âişe'den konuyla alakalı nakledilen rivayetler tespit edilebildiği kadarıyla otuzdan fazladır. Rivayetlerin tariklerinin çokluğu ve bu tariklerde bulunan lafız farklılıkları çalışmanın çapını

büyütmektedir. Bundan dolayı araştırmada tek bir metin üzerinden değil de konu esaslı bir inceleme yapılması uygun görülmüştür. Bu sebeple yukarıda bahsedilen lafız farklılıkları göz önünde bulundurularak birbirine yakın lafızlar kategorize edilecektir. Daha sonra bu kategorize edilen lafızlara ait esas alınan Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'teki tarikinin tetkiki yapılacaktır.

Hiz. Âişe'den Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kıldığına dair rivayetlere bakıldığında birbirlerine yakın anlama gelen rivayetlerin olduğu gibi birbirlerinden uzak anlamlara delalet eden rivayetlerin olduğu görülmektedir. Bunun için aynı anlama haiz, lafızları birbirinden çok farklı olmayan rivayetleri birleştirilerek bir kategori oluşturulup daha sonra isnad incelemesi yapılacaktır.

Tespit edildiği kadarıyla, Hiz. Âişe'den Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kıldığına dair (aralarında lafız farklılıklar bulunmak ile birlikte) birçok rivayet nakledilmiştir. Genel olarak aralarında lafız farklılığı görülen rivayetleri aşağıdaki gibi birkaç formda kategorize etmek mümkündür:

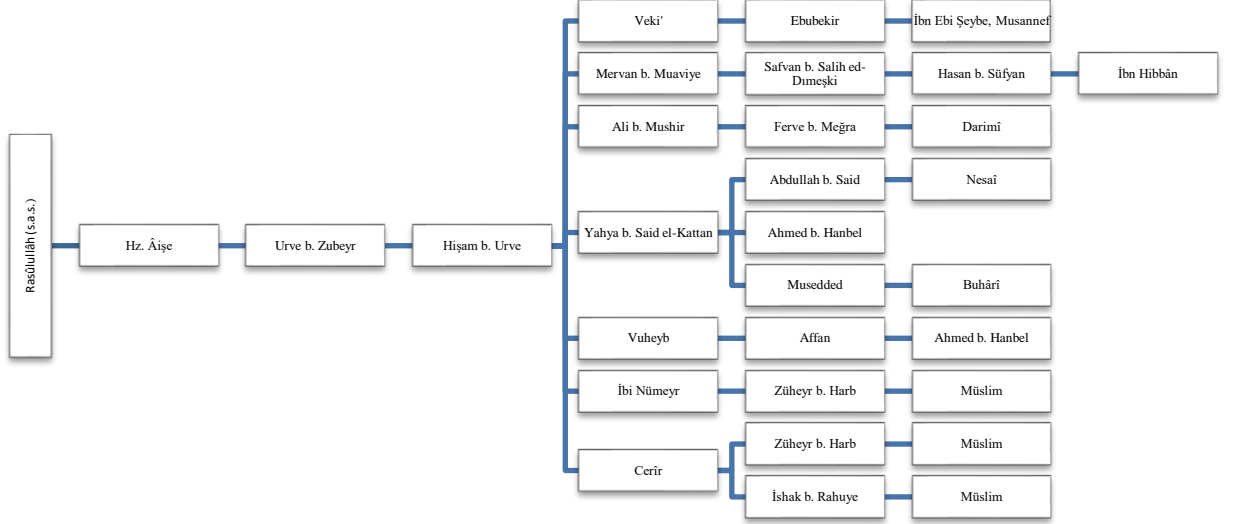
1. "Rasûlullâh (s.a.s), benim yanımda/evimde iken ikindiden sonra iki rekâtı asla/dünyadan ayrılıncaya kadar terk etmemiştir."
2. "Rasûlullâh (s.a.s), ikindiden sonra yanına her girdiğinde mutlaka o iki rekâtı kıladı"
3. "İki namaz vardır ki, Rasûlullâh (s.a.s) onları sırren de aleniyetten de (evinde de dışarıda da) terk etmezdi. Onlar sabah namazından evvel iki, ikindi namazından sonra da iki rekât idi."

1.1. Birinci Rivayet Grubunun Birinci Formunun Tespiti ve Râvî İncelemesi

Birinci rivayet grubunun birinci formu olarak belirlenen "Rasûlullâh (s.a.s), benim yanımda/evimde iken ikindiden sonra iki rekâtı asla/ dünyadan ayrılıncaya kadar terk etmemiştir" naklini aralarında hadis edebiyatının önemli kaynaklarını telif eden Ahmed b. Hanbel, Darimî Buhârî, Müslim ve Nesaî gibi birçok hadis âliminin kitaplarına aldıkları tespit edilmiştir.⁵ Bahse konu rivâyetin isnad şeması aşağıda yer almaktadır:

a. İsnad Şeması

⁵ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbü'l-Musanneffî'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1989), 2/133; İshâk b. Râhuye, *el-Müsned*, thk. Abdulğafûr el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-Eymâna, 1991), 2/130; Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 40/283, 42/189; Ebû Muhammed Abdullah Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî (el-Ma'râf bi Süneni'd-Dârimî)*, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000), "Salat" 143; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), "Mevâkitu's-Salat" 35; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs), "Salâtü Müsâfirîn" 299; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Kitâbu'l-Müctebâ el-ma'rufu bi's-Süneni's-Suğrâ*, nşr. Dâru't-Te'sîl, thk. Merkezü'l-Bühûs ve Takniyeti'l-Ma'lûmât (Kâhire, 2012), "Mevâkit", 36; Ebû Hâtîm Muhammed el-Bustî İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 4/440.

Hz. Âişe'den rivayet edilen, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kıldığına dair birinci rivayet grubunun bu formunu Hz. Âişe'den tâbiûn nesline mensup Urve b. Zübeyr aktarmaktadır. Kendisinden de oğlu Hişam b. Urve ondan da 7 kişi nakletmektedir.

Râvî incelemesi, Rasûlullâh (s.a.s.)→ Hz. Âişe→ Urve b. Zübeyr→ Hişam b. Urve→ Yahya b. Said el-Kattân→ Müsedded b. Müserhed→ Buhârî rivayeti üzerine yapılacaktır.

Senette yer alan Urve b. ez-Zübeyr, Medine'de tâbiûn neslinin önde gelen simalarının başında bulunmaktadır.⁶ Hz. Âişe, Hz. Ali ve kardeşi Abdullah gibi birçok Sahâbe'den hadis rivayet etmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845), Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenlerden biri olarak kabul edilen Urve'nin "sika, sebt, fakih, âlim, güvenilir" biri olduğunu ifade etmiştir⁷.

Senette yer alan Hişam b. Urve, Hz. Âişe'nin yeğeni olan Urve'nin oğludur. Babası, amcası ve tâbiûn neslinin meşhur birçok isminden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Şu'be, Malik, Sevrî gibi hadis rivayetinde önemli birçok kişi rivayet etmiştir. Hişam b. Urve, rivayet ettiği hadislerin

⁶ Abdulalim Adıgüzel, "Fukahâ-yi Seb'a ve Hadis İlmindeki Yeri", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 497.

⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, nşr. Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye (Haydarâbâd, 1907), 7/180-184; Geniş bilgi için bkz: Ebû Abdullah Muhammed el-Basrî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 5/136; Fikret Özçelik, *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadis İlmindeki Yeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 25-100; Özçelik, Fikret. "Urve b. Zübeyr ve Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetleri". *Artuklu Akademi*, 2/2 (2015), 29-47.

çokluğuyla da tanınmaktadır. Zehebî (ö. 748/1348), rivayetlerinin binden fazla olduğunu söylediği Urve hakkında “sıkâ, şeyhu’l-İslam” gibi ta’dil lafızları kullanmıştır.⁸

Senette yer alan Yahyâ b. Saîd el-Kattân, “emîrû’l-mü’minîn fi’l-hadîs, imâmü’l-muhaddisîn, hâfız, sika, me’mûn, hüccet, sebt” gibi hadiste en üst mertebedeki âlimler için kullanılan niteliklerle anılmaktadır.⁹ Hocaları arasında Şu’be b. Haccâc, Süfyân es-Sevrî’ Süyan b. Uyeyne, Hişam b. Urve, Mâlik b. Enes gibi birçok meşhur isim bulunmaktadır. En meşhur talebeleri ise başta Ali b. Medîni olmak üzere Yahyâ b. Maîn, Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye, gibi birçok isim bulunmaktadır.¹⁰ Âlimlerin Yahyâ b. Saîd el-Kattân hakkında “Yahyâ kimi terk ederse onu biz de terk ederiz” şeklinde ifadeler kullandıkları belirtilmektedir.¹¹

Senette Buhârî’nin kendisinden rivayeti alan kişi Müsedded b. Müserhed’tir. Aralarında Yahya b. Said el-Kattân’ın da bulunduğu kalabalık bir gruptan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Buhârî ve Ebû Dâvûd’un direkt olarak, Tirmizî ve Nesâî’nin ise Muhammed b. Muhammed b. Hallâd vasıtasıyla hadis aldıkları ayrıca başka birçok kişinin de kendisinden hadis rivayet ettikleri belirtilmektedir.¹² Müsedded’in “sıkâ” bir râvî olduğu birçok kaynakta yer almaktadır.¹³

1.2. Birinci Rivayet Grubunun İkinci Formunun Tespiti ve Râvî İncelemesi

Birinci rivayet grubunun ikinci formu olarak belirlenen “Rasûlullâh (s.a.s.), ikindiden sonra yanıma her girdiğinde mutlaka o iki rekâtı kılardı” nakli, birinci rivayet grubunun birinci formunda olduğu gibi birçok ilk dönem hadis âliminin kitaplarına aldıkları tespit edilmiştir.¹⁴ Rivayetin ikinci formu ile nakledilen haberin genel isnad şeması aşağıda yer almaktadır.

a. İsnad Şeması

⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şu’ayb el-Arnaûd Riyâsetinde Heyet (Beirut: Müessesetu’r-Risâle, 1985), 6/209-218.

⁹ Ebû’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrrahmân Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beirut: Müessesetu’r-Risâle, 1980), 31/339; Erdinç Ahlatlı, “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/262.

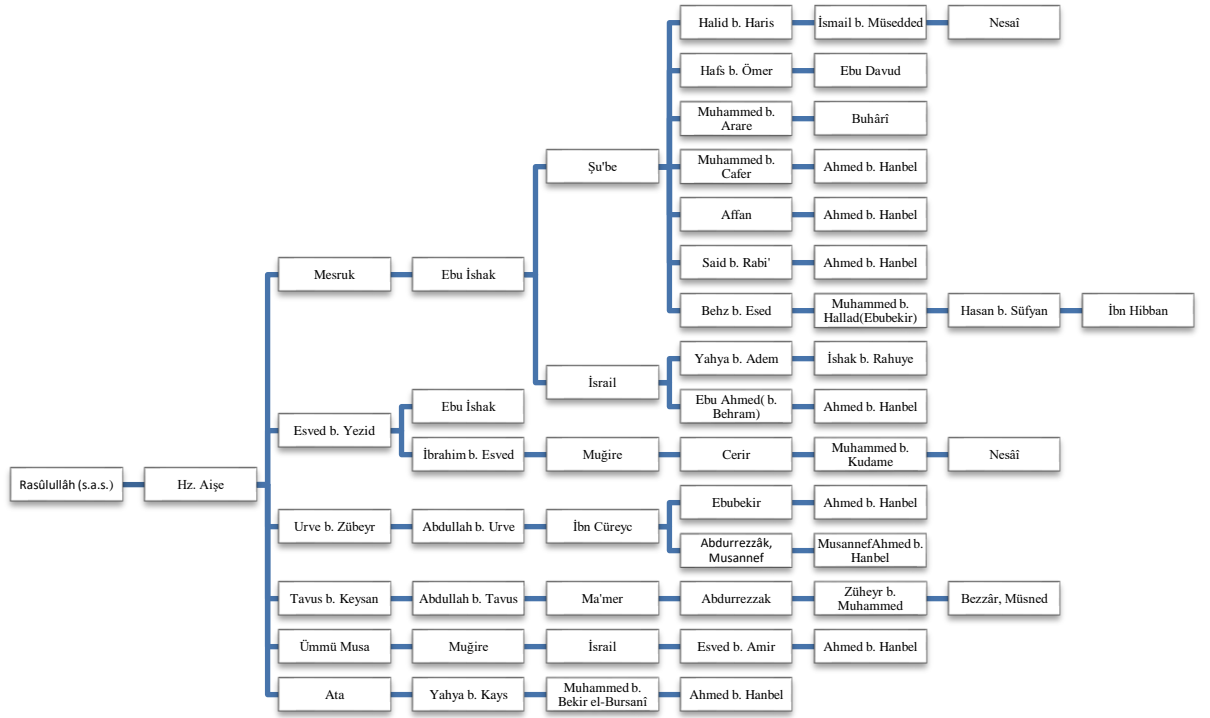
¹⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 31/331-334; Ahlatlı, “Yahyâ b. Saîd el-Kattân”, 43/262.

¹¹ İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 11/220.

¹² Zehebî, *Siyer*, 9/15; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 10/107.

¹³ Ebû Hâtîm Muhammed el-Bustî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Seyyid Şerefuddîn Ahmed (Beirut: Dârü’l-Fikr, 1975), 9/200; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 27/446, 447; Zehebî, *Siyer*, 9/16; Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Dinçoğlu, “Buhârî ile Ebû Dâvûd’un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis ilmindeki Yeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 347-372.

¹⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’ el-Himyerî Abdürrezzâk es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-Âzâmî (Beirut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1983), 2/433; İshâk b. Râhûye, *el-Müsned*, 3/865; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 41/296, 324, 469, 43/242; Dârimî, *Müsned*, “Salat”, 143; Buhârî, “Mevâkîtü’s-Salât”, 35; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *Müsned-i Bezzâr*, thk. Sabrî Abdülhâlik eş-Şafîî (Medine: Mektebetü’l ’Ulûm ve’l Hikem, 2009), 28/231; Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî (Beirut: Dârü’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2009), “Salât”, 299; Nesâî, *Kitâbu’l-Müctebâ*, “Mevâkît”, 36; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/439.

Görüldüğü üzere ikinci rivayet grubunun ikinci formunun da birçok farklı tarikleri bulunmaktadır. Bu tarikler arasında râvî incelemesi için Buhârî rivayetine bakıldığında; Rasûlullâh (s.a.s.) → Hz. Âişe → Mesrûk → Ebû İshâk → Şu'be b. Haccâc → Muhammed b. Ar'are → Buhârî şeklinde bir isnad zinciri görülmektedir.

Hz. Âişe'den rivayeti alan kişi Mesrûk b. el-Ecda' b. Mâlik'tir. Rasûlullâh'ın (s.a.s.) vefatından sonra Yemen'den Medine'ye gelmiştir. Rivayete göre çok küçük yaşta kaçırıldığı, ardından da bulunduğu için Mesrûk (çalınmış/kaçırılmış) diye isimlendirildiği söylenmiştir.¹⁵ Aralarında Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Amr b. el-Âs, Abdullâh b. Mes'ûd ve Hz. Âişe olmak üzere birçok sahâbîden rivayette bulunmuştur. Aynı şekilde kendisinden de İbrâhîm en-Nehâ'î, eş-Şa'bî, Mekhûl, Esved b. Yezîd ve daha birçok kişi rivayette bulunmuştur. Kendisinden hep övgü ile bahsedilen Mesrûk, "büyük hadîs imâmlarından biri, sika, fakih, âbid" gibi üstünlük ifade eden lafızlarla vasıflandırılıp ta'dil edilmiştir.¹⁶

¹⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/451, 452; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-kütübî's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed en-Nemr (Cidde: Dâru'l-Kible, 1992), 4/272; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986), 525; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Mu'avviz - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 6/229.

¹⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/454-456; Zehebî, *Siyer*, 5/24; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/256; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 528.

Senette yer alan Ebû İshâk es-Sebî'î, Ali b. Ebî Tâlib, Mugîre b. Şû'be, Zeyd b. Erkam, ve başka sahâbeden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de başta Şu'be olmak üzere Katâde, Oğlu Yûnus b. Ebî İshâk, Â'meş ve daha birçok kişi hadis nakletmiştir.¹⁷ Rasûlullâh'ın (s.a.s.) 38 sahâbîsinden rivayet aldığını belirtilen Ebû İshâk es-Sebî'î'nin "sıkâ, âbîd" olarak vasıflandırıldığı ancak ömrünün sonlarına doğru yanlış olduğunu belirtilmektedir.¹⁸

Senette yer alan Şu'be b. el-Haccâc, "sikâ, me'mun, sebt, sâhibü'l-hadis ve hüccet" şeklinde ta'dil edilmektedir.¹⁹ Ashâbü'l-hadîsin en meşhur simalarından biri olduğu ifade edilen Şu'be'nin talebeleri arasında A'meş, Eyyûb es-Sahtiyânî, Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. Mehdî, Vekî' b. Cerrâh, Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî gibi isimler zikredilmektedir.²⁰

Senette rivayeti Buhârî'ye nakleden Muhammed b. Ar'are, Şu'be b. Haccâc, Cerîr b. Hazm, Abdullah b. Avn gibi birçok kişiden hadis rivayet etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd'un kendisinden rivayet ettikleri Muhammed b. Ar'are için "sikâ, sadûk" ifadeleri kullanılmıştır. Nesâî ise "Leyse bihi be's" lafzını kullanmıştır.²¹

1.3. Birinci Rivayet Grubunun Üçüncü Formunun Tespiti ve Râvî İncelemesi

Birinci rivayet grubundan üçüncü olarak ele alınacak rivayet formu ise "İki namaz vardır ki, Rasûlullâh (s.a.s) onları sırren de, aleniyetten de (evinde de, dışarıda da) terk etmezdi. Onlar sabah namazından evvel iki, ikinci namazından sonra da iki rekât idi" şeklindeki nakil oluşturmaktadır. Birinci rivayet grubundaki ilk iki formunda olduğu gibi bu rivayet formunun da Buhârî ve Müslim'in eserlerinin yanı sıra başka kitaplarda da mevcut olduğu tespit edilmiştir.²² Râvî incelemesinden önce zihinlerde canlandırma adına isnad şemasının sunulması faydalı olacağı düşünülmektedir.

a. İsnad Şeması

¹⁷ Ahmed b. Abdullah b. Sâlih 'İclî, *es-Sikât*, nşr. Dâru'l-Bâz (Beirut, 1984), 366; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 22/102-108, 32/30; Zehebî, *Siyer*, 5/392; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/63.

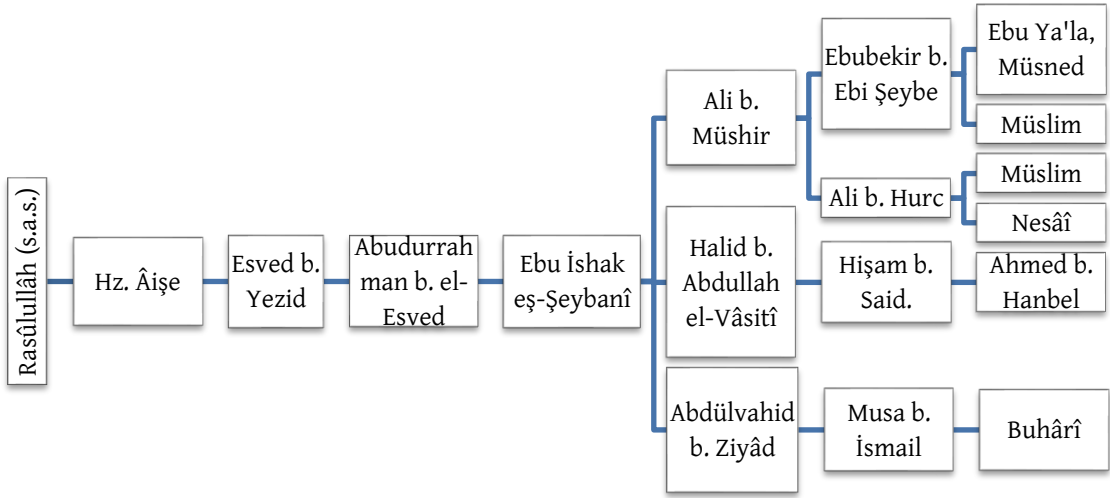
¹⁸ 'İclî, *es-Sikât*, 366; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/62, 65; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 423.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/207; 'İclî, *es-Sikât*, 220; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/446.

²⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/446; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 12/479-489; Geniş bilgi için bkz: Abdulvahap Özsoy, *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadisçiliği* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

²¹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 9/69; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 26/109, 110.

²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/155; Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, "Mevâkîtü's-Salât", 35; Müslim, *Sahîh*, "Salâtü Müsâfirîn", 300; en-Nesâî, *el-Müctebâ*, "Mevâkîf", 36; Ahmed b. Ali b. El-Müsenna Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*, thk. Huseyin Selîm Esed (Beirut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984), 8/356.

Tespit edilen rivayet formunun râvî incelemesi, Rasûlullâh (s.a.s.)→ Hz. Âişe→ Esved b. Yezid→ Abdurrahman b. Esved→ Ebû İshak eş-Şeybânî→ Abdülvahid b. Ziyâd→ Musa b. İsmail→ Buhârî şeklindeki rivayet üzerine yapılacaktır.

Senette yer alan Esved b. Yezîd, tabîin nesline mensup olup kıraat, fıkıh ve hadis gibi ilimlerde derinleşmiştir. “sıkâ, fakih” şeklinde ta’dil edilmiştir. Aralarında Abdullah b. Mes’ûd, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’nin de bulunduğu birçok sahâbîden hadis almıştır. Kendisinden de İbrâhim b. Yezîd en-Nehâî, Dahhâk b. Müzâhim, oğlu Abdurrahman b. Esved, Şa’bî ve Ebû İshak es-Sebî’î gibi birçok muhaddis hadis rivayet etmişlerdir.²³

Senette yer alan Abdurrahman b. Esved, sahâbîlerden Hz. Âişe, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Zübeyr, tâbiûndan ise Babası Esved b. Yezîd ve diğer bazı zevattan hadis rivayet etmiştir.²⁴ Kendisinden de Ebû İshâk eş-Şeybânî, Ebû İshak es-Sebî’î, el-A’mes ve başkalarının da rivayetlerde bulunduğu belirtilen Abdurrahman b. Esved’in “sıkâ” biri olduğu ifade edilmiştir.²⁵

Hadis münekkitleri tarafından hakkında “sıkâ” gibi ta’dil ifadeleri kullanılan İshak eş-Şeybânî’nin, İbrahim en-Nehâî, Said b. Cübeyr, Abdurrahman b. Esved b. Yezîd ve başkalarından rivayet ettiği belirtilmektedir.²⁶ Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. Uyeyne, Şu’be b. Haccâc, Abdülvahid b.

²³ İclî, *es-Sikât*, 1/67; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 3/234; Zehebî, *Siyer*, 4/14; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/251.

²⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/530; Zehebî, *Siyer*, 5/11; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/621.

²⁵ İclî, *es-Sikât*, 288; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 16/531; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 6/140.

²⁶ İclî, *es-Sikât*, 202; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 11/445-447.

Ziyâd ve başka birçok kişi kendisinden rivayet etmişleridir. Ayrıca *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin tamamı kendisinden hadis almıştır.²⁷

Senette yer alan Abdülvahid b. Ziyâd'ın ise “imam ve hafız” derecelerine yükseldiği belirtilmektedir. Ebû İshak eş-Şeybanî, Süleyman el-A'meş ve başka hocalardan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden Ebû Davûd et-Tayâlisî, Affân, Müsedded, İshak b. Ebî İsmail ve daha birçok kişi nakillerde bulunmuştur.²⁸ Genel kabule göre onun “sıkâ” biri olduğu belirtilmiş ancak Nesâî onun için “zararsız, zararı yok” anlamına gelen “Leyse bihi be'sun” ifadesini kullanmıştır.²⁹

Senette yer alan Musa b. İsmail, genel anlamda “sıkâ, sadûk, kesîrû'l hadîs” gibi ta'dil lafızları ile tanımlanmaktadır. Cerîr b. Hazm, Şu'be b. el-Haccâc, Abdülvahid b. Ziyâd gibi birçok kişiden rivayet almıştır. Buhârî, Ebû Dâvûd, İbrahim b. İshak, Yahya b. Main ve başka birçok kişi kendisinden rivayetlerde bulunmuşlardır.³⁰

1.4. Genel Değerlendirme

Bir hadisin muttasıl olup olmadığı, râvîlerin muâsarâtına (aynı tarihlerde yaşayıp yaşamadığına) ve likâsına (birbirleriyle görüşüp görüşmediğine) bağlıdır. Bunlardan birincisi, râvîlerin doğum-ölüm tarihlerini tespit etmekle, diğeri de kullandıkları tahammül ve eda sigalarını ve diğeri faktörleri tetkik etmekle anlaşılabilir.³¹ Hz. Âişe'den rivayet edilen bu haberler hakkında söz konusu unsurlar göz önünde bulundurularak şu sonuçlara ulaşılmıştır:

“Rasûlullâh (s.a.s), benim yanımda/evimde iken ikindiden sonra iki rekâtı asla-dünyadan ayrılıncaya kadar-terk etmemiştir” rivayetini Hz. Âişe'den nakleden Urve b. Zübeyr'in tarikine bakıldığında Urve'den oğlu Hişam rivayeti, aralarında Yahya b. Said el-Kattân'ında bulunduğu altı kişiye rivayet etmiştir. Bu râvîlerden de İshak b. Râhuye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Nesâî, Darimî, İbn Hibbân, İbn Ebî Şeybe kitaplarına almışlardır. Urve kanalıyla gelen rivayet, genel olarak Buhârî'nin *Sahîh*'ine aldığı lafızlarla aynıdır. Ancak İbn Ebi Şeybe'nin *Müsned*'inde, İshak b. Râhuye'nin *Müsned*'inde ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde *في بيتي* lafzı, Buhârî rivayetindeki *عندي* lafzının yerine kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca İbn Hibbân'ın *Sahîh*'ine aldığı rivayet sonunda *حتى فارق الدنيا* kısmı, Buhârî rivayetinin lafzından fazla olduğu tespit edilmiştir. Ancak Buhârî'nin *Sahîh*'inde tahrir ettiği tarikinde bulunan 4 râvînin de güvenilir olduğu anlaşılmaktadır. Zira zabt bakımından farklı derecelerde olmakla birlikte her biri münekkid âlimlerce ta'dil olunmuş kimselerdir. Yine isnâdda yer alan râvîlerin her biri arasında likâ mevcuttur ve aralarında hoca-talebe münasebeti bulunmaktadır. Dolayısıyla ilgili isnâdın senedi muttasıldır. Cerh ta'dil açısından da problemlili bir râvîsi olmayan bu sened için *sahîh* hükmü verilebilir kanaatindeyiz.

²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/445-447; Zehebî, *Siyer*, 6/193.

²⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/451; Zehebî, *Siyer*, 17/482.

²⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/450; Zehebî, *Siyer*, 17/482.

³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 29/21, 26; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/333.

³¹ Coşkun, *Hadîse Bütüncül Bakış*, 135.

“Rasûlullâh (s.a.s.), ikindiden sonra yanına her girdiğinde mutlaka o iki rekâtı kılardı” rivayetini Buhârî'ye kadar nakleden beş râvînin de güvenilir olduğu tespit edilmiş, her biri münekkid âlimlerce ta'dîl olunmuş kimselerdir. İsnâdda yer alan râvîlerin aralarında likâ mevcuttur ve birbirleriyle hoca-talebe münasebeti olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilgili isnâdın senedi muttasıldır. Cerh ta'dîl açısından da problemlili bir râvîsi olmayan bu sened için *sahîh* hükmü verilebilir. Öte taraftan isnad değerlendirilmesinde belirtildiği gibi rivayet hadis edebiyatının temel eserlerinde yer almaktadır. İsnad şemasından da görülebileceği gibi rivayeti Hz. Âişe'den tabiûn nesline mensup Mesrûk, Yezid b. Esved, Tavus b. Keysân, Urve b. Zübeyr, Ümmü Musa, Ata b. Ebî Rebâh nakletmektedirler. Rivayette çokça lafız farklılıklarının olmasına rağmen aynı muhtevayı koruması dikkate şayandır. Metinler incelendiğinde rivayet tahlilinde esas olarak alınan Buhârî rivayetinin anlam bütünlüğünü koruyarak fakat takdim-te'hir gibi cümle yapısı olarak farklı kalıplarda rivayet edildiği tespit edilmiştir.

Yukarıda isnad değerlendirilmesi yapılan “İki namaz vardır ki, Rasûlullâh (s.a.s) onları sırren de, aleniyetten de (evinde de, dışarıda da) terk etmezdi. Onlar sabah namazından evvel iki, ikinci namazından sonra da iki rekât idi” rivayeti isnad şemasında belirtildiği gibi birçok temel/kurucu hadis kitabında yer almaktadır. Rivayeti Hz. Âişe'den tabiûn neslinden Esved b. Yezîd rivayet etmektedir. Râvî incelemesi sonucunda cerh-ta'dîl açısından daha önceki değerlendirmelerde olduğu kadar güvenilir ve hafızası güçlü râvîler bulunmakla birlikte senedde yer alan Abdülvahid b. Ziyâd hakkında şüpheli bir durum görünse de hadis ilminde otorite kabul edilen Buhârî'nin ondan rivayet etmesi şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla İsnadda zayıf yahut merdûd bir kimse yer almamaktadır. Ancak Hz. Âişe'nin “Rasûlullâh'ın (s.a.s.) gizli veya aşikâr olarak ikindiden sonra namaz kıldığını ve terk etmediğini ifade ettiği rivayet ile “Rasûlullâh'ın (s.a.s.) yanına her geldiğinde (yanında iken) bu namazı kıldığını” bildirdiği rivayet arasında anlamca farklılıklar barındırdığı gözlemlenmiştir. Zira Hz. Âişe'nin haber verdiği birinci rivayete göre Rasûlullâh (s.a.s) söz konusu vakitteki namazı her yerde kılyorken; ikinci rivayete göre ise Hz. Âişe, sadece Rasûlullâh'ın (s.a.s) kendi evinde yapmış olduğu bir fiiliyattan bahsetmektedir.

2. Rasûlullâh'ın İkindinin Farzından Sonra Namaz Kılmayı Yasakladığı İfade Eden Rivayetler

Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindi namazının farzından sonra namaz kıldığına dair rivayetler olduğu gibi Rasûlullâh'ın (s.a.s.) bu vakitte namaz kılmayı yasakladığına dair rivayetler de nakledilmiştir. Hz. Âişe'den Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kıldığına dair nakledilen rivayetlere nazaran o vakitte namaz kılmadığını ve yasakladığını ifade eden rivayetler sayıca çok olup birçok sahâbî tarafından rivayet edilmiştir.

Söz konusu vakitte Rasûlullâh'ın (s.a.s.) namaz kılmadığı/yasakladığını bildiren rivayetler birinci rivayet grubunda olduğu gibi hadis edebiyatının muteber hadis kaynaklarının çoğunda yer almaktadır. Bu rivâyet grubu ise Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/819) *el-Müsned*'i, Abdurrezzâk es-San'ânî'nin *el-Musannefi*, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin *el-Musannefi*, İshak b. Rahuye'nin *el-Müsned*'i, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, ed-Dârimî'nin (ö. 255/868) *el-Müsned*'i, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i, Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî'nin *Sahîhu Müslim*'i, İbn Mâce el-Kazvî'nin (ö. 273/887) *Sünen*'i, Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin *Sünen*'i, Bezzâr'ın *el-Müsned*'i, Nesâî'nin *el-Muctebâ'sı*, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *Müsned*'i, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'i, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*'i gibi birçok rivâyetü'l-hadis eserinde bulunmaktadır.

Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kılmayı yasakladığını ifade eden rivayetler yukarıdaki kaynaklarda lafız farklılıkları ile beraber mevcut bulunmaktadır. Bu rivayet grubu da birinci rivayet grubu gibi bir forma koyulduğunda iki rivayet formu ortaya çıkmaktadır:

1. Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Rasûlullâh (s.a.s.) sabah namazından sonra güneş doğana kadar, ikindi namazından sonra güneş batana kadar ki vakitlerde namaz kılmayı nehy etti/ yasakladı.”

2. Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikindi namazından sonra da güneş batıncaya kadar ki vakitlerde namaz yoktur.”

Bu şekilde iki ana kategoride formüle edilen rivayetler, kaynaklarda yerleri tespit edildikten sonra isnad değerlendirilmesine tabii tutulacaktır.

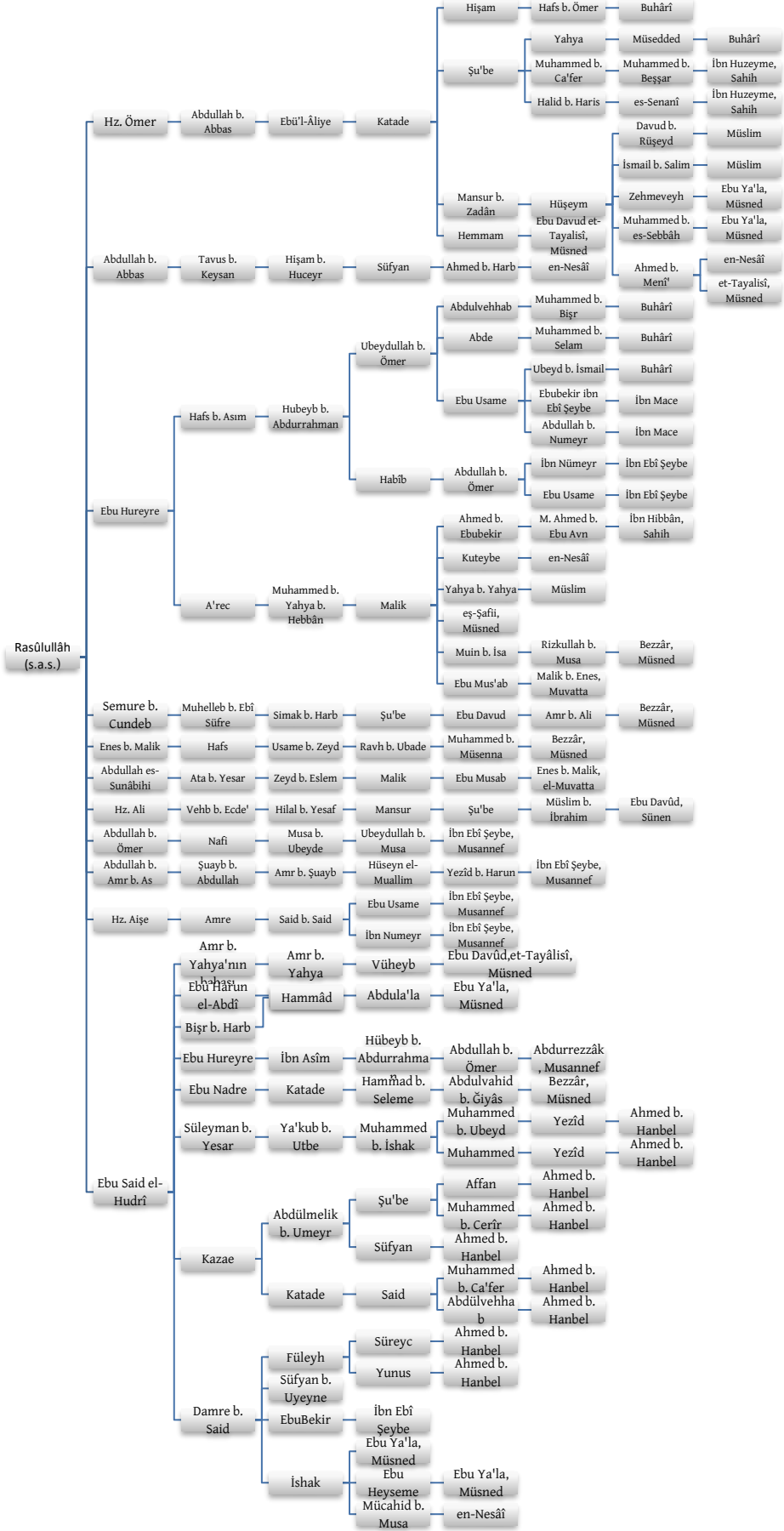
2.1. İkinci Rivayet Grubunun Birinci Formunun Tespiti ve Râvî İncelemesi

İkinci rivayet grubunun birinci formu seçilen “Rasûlullâh (s.a.s.) sabah namazından sonra güneş doğana kadar, ikindi namazından sonra güneş batana kadar ki vakitlerde namaz kılmayı nehy etti/ yasakladı” ifadesi birçok farklı temel/kurucu hadis kaynağında nakledildiği tespit edilmiştir.³² Bu rivayet formunda da lafız farklılıkları olmakla birlikte aralarında Hz. Âişe'nin de bulunduğu ondan

³² Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Mahmud Halil (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992), “Salât”, 31; Süleyman b. Dâvûd Tayâlisî, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhire: Dârü Hicr, 1999), 1/33; Abdurrazzâk es-San'ânî, *el-Musannefi*, 2/428; İbn Ebî Şeybe, *Musannefi*, 2/131; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/395, 18/8, 152, 177, 181, 44/257; Buhârî, “Mevâkîtü's-Salât”, 30, “Libâs”, 20; Müslim, “Salâtü Müsâfirîn”, 285, 286; Ebû Abdillâh el-Kazvî'nin İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “İkâmetü's-Salât”, 147; Ebû Dâvûd, “Salât”, 297; Nesâî, “Mevâkîf”, 29, 32; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 1/137, 2/266, 346, 372; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/411, 412, 436.

fazla sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Bu tespitten sonra öncelikle rivayetin isnad şeması verilecektir.

a. İsnad Şeması

Yukarıda isnad şeması verilen rivayet, sahâbeden Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Hz. Âişe, Enes b. Malik, Ebû Hureyre, Ebû Said el-Hudrî, Semure b. Cündeb, Abdullah es-Sünabihî tarafından rivayet edilmiştir. Onlardan da sayıları on dokuzu bulan tabiûn tarafından rivayet edilmiştir. Tariklerin ve rivayet çokluğundan dolayı râvî incelemesi Rasûlullâh (s.a.s.)→ Hz. Ömer→ Abdullah b. Abbas→ Ebü'l-Âliye→ Katâde b. Di'âme → Hişam ed-Destuvâî→ Hafs b. Ömer→ Buhârî şeklindeki tarik üzerinde yapılacaktır.

Râvî incelemesine geçilmeden önce değerlendirmeye tabii tutulacak ilgili rivayet metni Buhârî'nin eserinde şu şekilde geçmektedir. İbn Abbâs: "Kendilerinden razı olunmuş birçok adamlar - ki bana göre en razı olunanı Ömer İbn Hattab'dır- Rasûlullâh'ın (s.a.v.), sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar namaz kılmaktan nehyetmiş olduğunu şahadet etmişlerdir."³³

Senette yer alan Ebü'l-Âliye'nin tabiûn neslinin tanınmış ilim insanlarından biri olduğu ve hadis rivayet sisteminde "sıkâ" olduğu ifade edilmiştir.³⁴ Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Âişe, İbn Abbâs gibi birçok sahâbîden rivayet etmiş, kendisinden de Katâde, Muhammed b. Sîrîn gibi birçok kişi nakilde bulunmuştur.³⁵

Senette yer alan bir başka isim olan Katâde b. Di'âme, "sıkâ, me'mûn, hüccet fi'l-hadîs" gibi ta'dil lafızlarıyla ta'dil edilmiştir.³⁶ Sahâbeden Enes b. Malik, tabiûn neslinden Saîd b. Müseyyeb, Muhammed b. Sîrîn, Atâ b. Ebû Rebâh ve daha pek çok kimselerden hadis almıştır. Ebû Hanîfe, Şu'be b. Haccâc, Ma'mer b. Râşid, Hişam ed-Destuvâî ve daha pek çok kişi kendisinden rivayet etmiştir.³⁷

Senette yer alan Hişam ed-Destuvâî de "sıkâ, sebt, hüccet" gibi lafızlar ile ta'dil edilmiştir.³⁸ Katâde b. Di'âme, Ma'mer b. Râşid gibi âlimlerden hadis almış, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdurrahman b. Mehdî, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Şu'be b. Haccâc, Hafs b. Ömer ve daha birçok kişi kendisinden rivayet etmiştir.³⁹

Buhârî'nin kendisinden rivayeti aldığı Hafs b. Ömer de hadis münekkitlerince "mutkîn, sebt, sâdûk" olarak vasıflanmıştır. Hişam ed-Destuvâî, Şu'be, Dahhâk gibi hadis âlimlerinden rivayet almış, Buhârî, Ebû Dâvud, Nesâî gibi Kütüb-i Sitte müelliflerinin aralarında bulunduğu pek çok kişi kendisinden rivayet etmişlerdir.⁴⁰

³³ Buhârî, "Mevâkîtü's-Salât", 30.

³⁴ 'İclî, *es-Sikât*, 503; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 4/239.

³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/239; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/214, 215.

³⁶ 'İclî, *es-Sikât*, 389; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/171.

³⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/500-505; Abdulhamit Birışık, "Katâde b. Di'âme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 25/23.

³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7/206; 'İclî, *es-Sikât*, 458; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/569.

³⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 30/215-217.

⁴⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 7/27, 28; Zehebî, *Siyer*, 8/420.

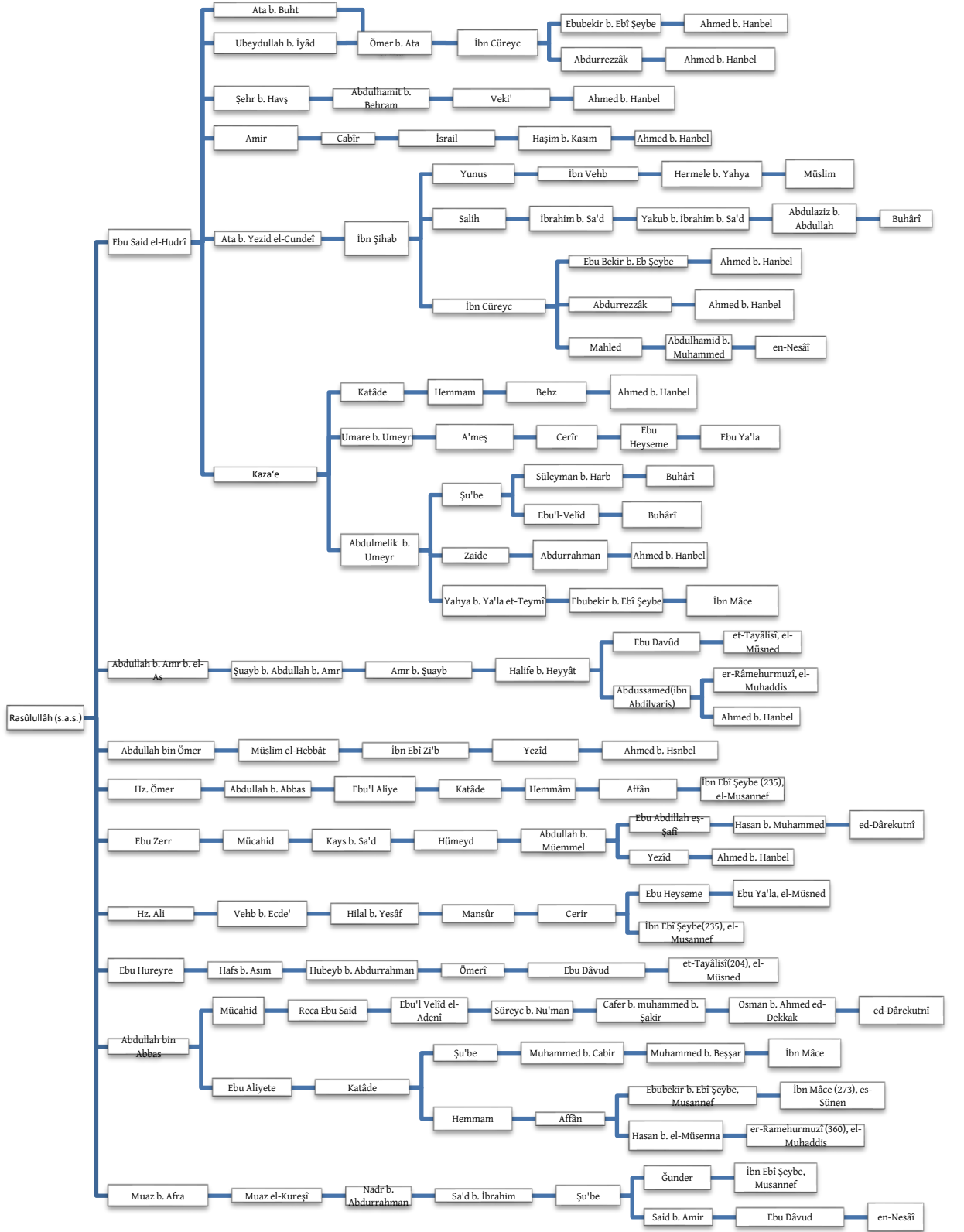
2.2. İkinci Rivayet Grubunun İkinci Formunun Tespiti ve Râvî İncelemesi

İkinci rivayet grubunun ikinci formu seçilen Rasûlullâh (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikinci namazından sonra da güneş batıncaya kadar ki vakitlerde namaz yoktur” ifadesinin aynı şekilde birçok hadis kaynağında yer aldığı tespit edilmiştir.⁴¹ İlgili rivayetin şeması aşağıdaki gibi tespit edilmiştir.

a. İsnad Şeması

---

⁴¹ Tayâlisî, *Müsned*, 4/19, 209; Abdurrazzâk es-San'ânî, *el-Müsned*, 2/427; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/131; İshâk b. Râhuye, *el-Müsned*, 2/90; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/266, 281, 17/447, 18/14, 123, 233, 397, 398, 35/365; Buhârî, "Mevâkîtü's-Salât", 31, "Libâs", 20; Müslim, "Salâtü Müsâfirîn", 288; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 147; Nesâî, "Mevâkî", 27, 32; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 1/329, 437, 2/389; Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), 84.

İsnad şeması verilen rivayet Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Ebû Said el-Hudrî, Ebû Hureyre, Ebû Zerr ve Muaz b. Afra' gibi isimlerden nakledilmiştir. Sahâbeden ise tâbîinden on beş kişi rivayet etmiştir. Râvî incelemesi ise Rasûlullâh (s.a.s.)→ Ebû Said el-Hudrî→ Kaza'e→ Abdulmelik b. Umeyr→ Şu'be→ Süleyman b. Harb→ Buhârî tariki üzerinde olacaktır.

Senette yer alan Kaza'e b. Yahya'ya İbn el-Esved denildiği de rivayet edilmektedir.⁴² Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiştir. "Sıkâ" olduğu ifade edilen Kaza'e'den ise Abdulmelik b. Umeyr, Katâde b. Diâme ve daha birçok kişi rivayetlerde bulunmuşlardır.⁴³

Senette yer alan Abdulmelik b. Umeyr, Abdullah b. Zübeyr, Muğire b. Şu'be, Kaza'e b. Yahya ve daha pek çok kişiden rivayet etmiştir. A'meş, Şu'be, Süfan es-Sevrî ve daha pek çok kişi de kendisinden rivayetler nakletmiştir.⁴⁴ Genel anlamda "sıkâ" olduğu ifade edilen Abdulmelik b. Umeyr'in ölümüne yakın zamanda tahallut ettiği için Ebû Hâtim, kendisini "sâlihü'l-hadîs" ve "leyse bi'l-hâfîz" şeklinde değerlendirdiği ifade edilmektedir.⁴⁵

Senette bulunan Şu'be b. el-Haccâc hakkında daha önce bilgi verildiğinden bir daha tekrar edilmeyecektir. Senette yer alan Süleymân b. Harb'in Şu'be, Abdulmelik b. Umeyr ve başkalarından rivayet aldığı ifade edilmiştir., Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, İshak b. Rahuye, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Ebû Davud, Dârimî ve daha pek çok kişi kendisinden rivayet etmiştir.⁴⁶ "Sıkâ, sebt, sâhibü hifz, me'mûn" gibi ta'dil lafızlarının en üst mertebeleri ile vasıflanmıştır. Ayrıca herhangi bir yazılı malzeme olmadan hafızasından on bin hadis bilecek kadar hadise vukufiyetinin olduğu ifade edilmiştir.⁴⁷

2.3. Genel Değerlendirme

İkinci rivayet grubuna dair incelenen rivayet formlarındaki senedlerde yer alan râvîler arasında likâ, hoca-talebe münasebeti sabit olup herhangi bir inkitâ' görülmemiştir. Ayrıca ismi geçen râvîlerin sika oldukları belirtilmiştir. Dolayısıyla rivayetinin sahih ve makbul olduğu anlaşılmıştır. Ancak rivayetinin ikinci formundaki senette bulunan Abdulmelik b. 'Umeyr'in hayatının sonlarına doğru azda olsa tahâllut ettiğinden dolayı hakkında bazı cerh ta'dil âlimlerinin olumsuz sayılabilecek düşüncelere sahip oldukları saptanmıştır. Ancak bu durum kendisini merdûd râvî konumuna getirmemiştir. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi hadis alanında şöhret bulmuş birçok râvî

---

⁴² 'İclî, *es-Sikât*, 391; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/377.

⁴³ 'İclî, *es-Sikât*, 391; İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/347; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/597, 598; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/377.

⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/116; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/371; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/412.

⁴⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 6/116; Zehebî, *Siyer*, 6/ 156; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/667; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 6/412.

⁴⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/276; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/384-386; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/178.

⁴⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 11/391; Zehebî, *Siyer*, 8/406; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/179.

kendisinden hadis alıp sonrakilere rivayet etmişlerdir. Dolayısıyla rivayetin sahih ve makbul olduğu anlaşılmaktadır.

Esasen Rasûlullâh'tan (s.a.s.) güneşin doğuşu ile batışı sırasında namaz kılmayı yasakladığı açıkça belirtilen başka rivayetler de nakledilmiştir. Rivayetlere göre bu vakitlerde namaz kılmamanın sebebi ise kâfirlerin bu vakitlerde tapınmalarından dolayı onlara muhalif olunması içindir. İlgili rivayetler kaynaklarda şu şekillerde geçmektedir: “Namazınızı güneşin doğduğu ve battığı anlara denk getirmeyin. Çünkü Şeytanın boynuzları güneşle birlikte doğar ve güneşin batışıyla birlikte batar.⁴⁸/O vakitte kâfirler güneşe secde ederler”.⁴⁹ Lafız farklılıkları olmakla birlikte buna benzer rivayetler ilk devir eserlerinde çok fazla bulunmaktadır.

3. Rivayetlere Yaklaşımlar

Yukarıda yapılan değerlendirmeler neticesinde Hz. Âişe ve diğer bazı sahâbe'nin ikinci namazının farzından sonra nafle namazla ilgili birbirlerine tearuz oluşturacak şekilde aktardıkları rivayetlerin sabit oldukları saptanmıştır. Bu aşamadan sonra yapılacak işlem ise öncelikle sahâbe arasında konuyla ilgili tutum ve değerlendirmelerin tespiti daha sonra ise sahâbe sonrası dönemlerde âlimlerin bu rivayet grupları hakkında değerlendirmelerine yer vermek olacaktır.

3.1. Sahâbe Döneminde Rivayetlere Yaklaşımlar

Hemen belirtmek gerekir ki Hz. Âişe'den nakledildiği tespit edilen rivayetlerin yanında Rasûlullâh'ın (s.a.s.) evinde bu vakitte namaz kılmayı vefat edinceye kadar asla terk etmediği bilakis namaz kılma kudreti kesilince bu namazı oturarak kıldığını ancak ümmete ağırlık olmasın diye evinde kıldığı yönünde başka rivayetler de nakledilmiştir.⁵⁰ Hz. Âişe'nin bu minvaldeki rivayetlerine karşılık birçok sahâbîden de Rasûlullâh'ın (s.a.s.) bu vakitte namaz kılmayı yasakladığını haber veren rivayetler aktarmışlardır. Görünürde tearuz arz eden bu rivayetlere dair sahâbe dönemindeki yaklaşımlar incelendiğinde birçok sahâbî'nin konuya tam vakıf olmak istedikleri için ikinci namazının farzından sonra nafle namaza dair Hz. Âişe'den nakledilen rivayetler hakkında araştırma yaptıkları müşahede edilmiştir.

Bu bağlamda aktarılan rivayete göre Misvar b. Mahreme, Abdurrahman b. Ezher ve İbn Abbas, (İbn Abbas'ın azatlı kölesi) Küreyb'i Hz. Âişe'ye yollayıp: Rasûlullâh'ın (s.a.s.) nehyettiği fakat kendisinin (Hz. Âişe) ise O'nun (s.a.s.) kıldığını haber verdiği ikinci namazından sonraki namazı sormasını istemişlerdir. (Bu arada) İbn Abbas: “Ben ve Ömer bu namazı kılanları dövüyorduk” diye kendi kanaatini açıklamıştır. Küreyb'in anlattığına göre Hz. Âişe'nin yanına gitmiş ve kendisini ona göndermelerindeki sebebi iletince Hz. Âişe de “Ümmü Seleme'ye sor diye cevap vermiştir.” Küreyb, bu cevap üzerine İbn Abbas ve arkadaşlarının yanına dönüp, Hz. Âişe'nin söylediğini onlara

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1/131; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 8/312, 11/650; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 11; Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 290; Nesâî, "Mevâkîf", 33; Ebû Dâvûd, "Salât", 5; Tayâlisî, *Müsned*, 2/218.

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/228, 32/178; Nesâî, "Mevâkîf", 33.

⁵⁰ Buhârî, "Salât", 35.

söylemiştir. Bu defa onlar Küreyb'i Hz. Âişe'nin yanına gönderdikleri soru ile Ümmü Seleme'nin yanına göndermişlerdir. Ümmü Seleme ise başından geçen olayı şöyle aktarmıştır: Rasûlullah'ın (s.a.s.) bundan nehy ettiğini işitmişim, (bir ara) ikindiye kıldığında bu iki rekâtlik namazı kıldığını gördüm. Benim yanımda da Ensardan Benî Haramlı bir kadın topluluğu vardı. (bu sırada) O'na cariyeyi gönderdim ve dedim ki: Yanına git ve de ki: Ümmü Seleme: 'Ya Rasûlullâh, bu iki rekâttan nehyettiğini duymuştum. Şimdi de seni bu iki rekâtı kılarken görüyorum diye soru soruyor.' Şayet eliyle işaret ederse, sen de ondan geri dur. Cariye denilenleri aynen yaptı. Rasûlullah (s.a.s.) eliyle işaret etti, cariye de ondan geri durdu. Namazı bitirdiğinde (bana) şöyle buyurdu: "Ey Ebû Ümeyye'nin kızı! İkinci namazının farzından sonra iki rekât hakkında sordun. Durum şu ki: Bana Abdulkays'tan insanlar (Müslüman olmak için) geldi de beni öğleden sonra kılmakta olduğum iki rekâttan alıkoydular. İşte benim kıldığım bunlardır."⁵¹

Bir başka rivayette Ümmü Seleme, bu olayı Rasûlullâh'tan (s.a.s.) sadece bir kere gördüğünü bunu da Rasûlullâh'a (s.a.s.) bir grup gelip de kendisinin öğleden sonra kılmakta olduğu iki rekâttan alıkoydukları için bu vakitte kıldığını haber vermiştir.⁵²

Başka rivayette ise Ümmü Seleme, Rasûlullâh'ı (s.a.s.) meşguliyetinden ötürü öğleden sonra namaz kılamadığını meşguliyeti zail olunca evine gelerek ikindiden sonra bu namazı eda ettiğini ve bu durumu sadece bir kere gördüğünü,⁵³ Rasûlullâh'a (s.a.s.) eğer öğleden sonraki iki rekâtı kaçırdığımda onların kazasını kılıyım mı? diye sormuş Rasûlullâh'ın (s.a.s.) da 'hayır' cevabını verdiğini haber vermektedir.⁵⁴

Bu namaz hakkında araştırma yaptıran bir başka sahâbî olan Muaviye b. Süfyan'ın ikindiden sonra namaz kılan insanlara baktığını ve: "Siz kendisine arkadaşlık ettiğimiz (aynı devirde yaşadığımız) Rasûlullâh'ın (s.a.s.) kılmadığı bilakis nehyettiği bir namazı kılıyorsunuz" dediği nakledilmiştir.⁵⁵

Bir başka rivayette aktarıldığına göre Muaviye bir gün insanlara ikindi namazını kıldırdıktan sonra arkasını döner dönmez insanların namaz kılmak için ayağa kalktıklarını görür. Çok geçmeden yanına gelen İbn Abbas ile oturduktan sonra ona şu soruyu yöneltir. "Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ne kıldığını ne de kılınması için emir verdiğini görmediğim ancak insanların kılmakta oldukları bu namaz da nedir?" İbn Abbas da "bu (kılmaları için) Abdullah b. Zübeyr'in fetva verdiği namazdır" cevabını verir. Bu sırada İbn Zübeyr onlara selam vererek yanlarına oturur. Çok geçmeden Muaviye, kendisine insanlara emrettiği bu namazın ne olduğunu sorar. Abdullah b. Zübeyr bunu kendisine Hz. Âişe'nin

⁵¹ Buhârî, "Ebvâbu mâ câe fi's-sehvi", 7; Müslim, "Salâtü'l Müsafirîn", 297; Ebû Dâvûd, "Salât", 298; Dârimî, "Salât", 143; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 4/443.

⁵² Nesâî, "Mevâkît", 33; İbn Mâce, "İkâmetüs-Salât", 107.

⁵³ Abdurrazzâk es-San'ânî, *el-Müsannef*, 2/430; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/254; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 2/641.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/277; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, 6/377; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 12/457.

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/131; Buhârî, "Menâkıb", 30.

haber verdiğini ifade eder. Bunun üzerine konuyu tahkik etmek için Muaviye birkaç kişiyi Hz. Âişe'ye gönderip soruşturur. Hz. Âişe ise kendisine gelenlere şöyle cevap verir. “(Anlaşılan) İbn Zübeyr iyi bellememiş. Zira ben ona, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra iki rekât namaz kıldığını gördüğümü ve Rasûlullâh'a (s.a.s.) daha önce kılmadığı bir namazı kıldığını sorduğumda Rasûlullâh'ın (s.a.s.) da bana ‘(ganimet, sadaka, hediye vb.) bazı şeyler gelmişti de onların taksimi beni öğleden sonraki iki rekâttan alıyordu. Bilal gelip ikinci namazı için ezan okuyunca ben de insanları bekletmeyi hoş karşılamadım. Dolayısıyla şimdi kıldığım o iki rekâttır.’ şeklindeki olayı haber vermiştim.”

Hz. Âişe'nin yapmış olduğu açıklamalar onlara ulaştığında İbn Zübeyr kendisini savunma ihtiyacı hissetmiş ve “Rasûlullâh (s.a.s.) bir kere de olsa hiç kılmamış mıdır? Kaldı ki ben o namazı hiç terk etmeyeceğim.” cevabını verir. Bunun üzerine Muaviye de “Sen zaten hep muhalif olmuşundur ve hilafı sevmişsindir” şeklinde kendisine mukabelede bulunur.⁵⁶ Bu vakitteki nafile namaz hakkında Mervan'ın da tahkikat yaptırdığı ve Muaviye'nin ulaşmış sonucun aynısına varmış olduğu rivayet edilmektedir.⁵⁷

Başka rivayetlerde ise Hz. Âişe kendisine konu hakkında bilgi almak için gelen kişilere bu konu hakkında bir şey bilmediğini,⁵⁸ bunu kendisine Ümmü Seleme'nin haber verdiğini dolayısıyla ona sormaları gerektiğini söyler. Bunun ardından konu Ümmü Seleme'ye sorulur, o da “Allah Âişe'ye mağfired eylesin! benim sözümü mecrasından çıkardı, ben bunu kastetmemiştim kaldı ki ben ona Rasûlullâh'ın (s.a.s.) bu namazı yasakladığını haber vermedim mi?”⁵⁹ şeklinde Hz. Âişe'yi eleştirmiştir.

Zeyd b. Sabit'e Hz. Âişe'nin Abdullah b. Zübeyr'e Rasûlullâh'ın (s.a.s.) kendisinin yanında ikindiden sonra namaz kıldığını söylemiş o da bu namazı kıldığı haber verilmiş, Zeyd b. Sabit de “Allah Âişe'ye mağfired etsin! biz Rasûlullâh'ı (s.a.s.) Âişe'den daha iyi tanırız, biliriz. Muhakkak ki Rasûlullâh (s.a.s.) meşguliyetinden dolayı öğleden önce kıldığı iki rekâtı ikindiden sonra kılmıştı. Allah Âişe'ye mağfired etsin! biz Rasûlullâh'ı (s.a.s.) Âişe'den daha iyi tanırız, biliriz ki muhakkak Rasûlullâh (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kılmayı yasaklamıştır.” şeklinde mukabelede bulunarak adeta Hz. Âişe'ye sitemde bulunmuştur.⁶⁰

Hz. Âişe'ye itirazda bulunanlardan Ebû Said el-Hudrî ise Abdullah b. Zübeyr'i ikindiden sonra namaz kılariken görmüş ve bu kıldığı namazın ne olduğunu sormuş o da “bana Hz. Âişe haber verdi ki Rasûlullâh (s.a.s.) onun evinde bu namazı kılıyormuş.” cevabını verir. Bunun üzerine Ebû Said, Hz. Âişe'ye gidip bu namazı sorduğunu Hz. Âişe de ‘evet doğrudur’ mukabelesinde bulunur. Bu cevaba karşılık Ebû Said de Hz. Âişe'ye hitaben ‘Şehadet ederim ki Rasûlullâh'ın (s.a.s.): “ikindiden sonra güneş batıncaya kadar ki vakitte, sabah namazından sonra güneş doğana kadar ki vakitte namaz

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/322, 323, 44/257.

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/284, 285.

⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/257.

⁵⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/133; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 44/209, 284, 285.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35/487.

kılmak yoktur” buyurduğunu işittim. Bundan dolayı Rasûlullâh (s.a.s.) emrolunduğu şeyi yapar biz de emrolunduğumuz şeyi yaparız, şeklinde karşılık verdiği belirtilmektedir.⁶¹

Başka bir rivayette ise, Hz. Âişe'nin Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kıldığını gördüğünü söyleyince Ebû Said, 'sen gördüğünden ben ise bizzat işittiğimden haber veriyorum ki Rasûlullâh (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kılmayı yasaklamıştır.'⁶² Şeklinde karşılıklı olarak Hz. Âişe'nin haberini tasdik etmemiştir. Zaten Ebû Said el-Hudrî bu namaz hakkındaki tutumunu şöyle açıklamaktadır: “iki hurma ile kaymak yemek, benim için bu namazı kılmaktan daha evlâdır.”⁶³

Sahâbe arasında bu vakitte nafilâ namaz kılanlara karşı sert davranışlar da olmuştur. Bu sahâbîlerden Hz. Ömer'in uygulaması, insanları bu namazı kılmalarından men ettiği, hatta başka insanlara örnek olmasın diye bu namazı kılanları dövdüğü nakledilmektedir.⁶⁴ Bu bağlamda Râfi' b. Hatîc başından geçen olayı şöyle anlatmaktadır: Bir gün ben ikindiden sonra namaz kılıyordum. Ömer b. Hattâb beni gördü. Namazı bitirene kadar başımda bekledi. Sonra 'bu kıldığın hangi namazdır' dedi. Ben de bir şeyden dolayı namazı kaçırdım dedim, o da eğer senin ikindiden sonra namaz kıldığını bilseydim şöyle şöyle yapardım dedi.⁶⁵

Hz. Ömer'in yanında Abdullah b. Ömer'in ve Halid b. Velid'in de ikindi namazının farzından sonra (nafilâ) namaz kılanları dövdükleri aktarılmaktadır.⁶⁶ Bu bağlamda rivayete göre Abdullah b. Ömer'e ikindiden sonraki namaz hakkında sorulmuş o da şöyle cevap vermiştir: 'Rasûlullâh (s.a.s.) döneminde ikindiden sonra namaz kılanı ve kendisine bu namazı kılması için ruhsat verilen hiç kimseyi görmedim'.⁶⁷ Bu konuda Ebû Zer el-Ğıfârî ise şöyle rivayet nakletmektedir: Rasûlullâh (s.a.s.) bize ikindi namaz kıldırdı ve şöyle buyurdu: “Muhakkak ki bu namaz sizden öncekilere farz kılındı fakat onlar zâyi ettiler. Kim bu namazı kılmada özen gösterirse ona sevabı iki kere verilir. Bu namazdan sonra da yıldızlar çıkıncaya kadar namaz kılınmaz”.⁶⁸

Ümmü Musa, bu konu hakkında Naciye b. Karâze'nin kendisini ikindiden sonra namaz kılma hususunda bilgi almak için Hz. Âişe'ye gönderdiğini ifade etmektedir. Ümmü Musa, Hz. Âişe'nin yanına geldiğini ancak Hz. Ali'den gördüğü şeyden sonra, Hz. Âişe'nin ne dediğinin kendisini ilgilendirmedikçe eklemektedir.⁶⁹ Seleme b. Cündeb'in de 'ben Rasûlullâh (s.a.s.) ile seferlere çıkıyordum fakat ikindiden sonra namaz kıldığını görmedim' dediği nakledilmektedir.⁷⁰

⁶¹ Abdurrazzâk es-San'ânî, *el-Müsannef*, 2/428; İshâk b. Râhıye, *el-Müsned*, 2/90.

⁶² İshâk b. Râhıye, *el-Müsned*, 3/107.

⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/133.

⁶⁴ Malik b. Enes, “Salât”, 36; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/132.

⁶⁵ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/132.

⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/132.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 300.

⁶⁸ Müslim, “Salâtü'l Müsafırîn” 292.

⁶⁹ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, 8/171.

⁷⁰ Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995), 7/285.

Sahâbeden Ebû Ümâme ise ikinci namazından sonra güneş batıncaya kadar namaz kılınmasını hoş karşılamıyordu. Bundan dolayı Şamlıların ikindiden sonra içinde secde ayetlerinin geçtiği ayetleri okuduklarını görünce onların buldukları meclislerde bulunmamaya başladığı aktarılmaktadır.⁷¹

Son olarak vermek istediğimiz bir başka rivayete göre Ebû Eyyup el-Ensârî, Hz. Ömer'in hilafetinden önce ikinci namazının farzından sonra söz konusu nafîle namazı kılıyormuş. Hz. Ömer halife olduktan sonra ise bu namazı terk etmiştir. Ancak Hz. Ömer'in vefatından sonra bu namazı tekrardan kılmaya başlamış. Kendisine niye böyle bir davranışta bulunduğu sorulduğunda ise 'Hz. Ömer bu namazı kılanları dövüyordu' şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir.⁷²

İkinci namazının farzından sonra nafîle namaz kılınp kılınmayacağı hususunda Hz. Âişe'den nakledilen rivayetler arasında Rasûlullâh'ın (s.a.s) ikinci namazının farzından sonra ümmetine ağırlık olmasın diye iki rekât nafîle namazını evinde kıldığı minvalinde aktarımlar da bulunmaktadır.⁷³ Ancak sahâbe döneminde itiraz edilen rivayetlerin Rasûlullâh'ın (s.a.s) hasâisinden olduğu izlenimi veren bu rivayetler olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sahâbe arasında tartışılan konunun ikinci namazın farzının kılınacak vakit ile de ilgili olmadığı görülmektedir. Nitekim bazı rivayetlerde Rasûlullâh'ın (s.a.s) ikinci farzının bir secdesini güneş batmadan önce kılan kişinin namazını tamamlamasını; sabahın farzının bir secdesini güneş doğmadan önce kılan kişinin namazını tamamlamasını buyurduğu aktarılmaktadır.⁷⁴ Bunun yanında aktarılan rivayetler arasında ikindinin farzını güneşin batışı zamanına sabah namazını da güneşin doğuşuna denk getirilmemesi gerektiği şeklinde uyarılar da mevcuttur.⁷⁵ Sonuç itibarı ile sahâbenin kabul etmeyip itiraz ettiği ve hakkında tahkikat yaptırdığı durumun Hz. Âişe'den nakledilen ikindinin farzından sonra sanki bu vakte bağlı nafîle namazın olduğu izlenimi veren rivayetlerin ve bu rivayetlere bağlı olarak takip edilen uygulamalara yönelik olduğu müşahede edilmektedir.

Netice itibarı ile sahâbe döneminde bir tartışma konusu haline gelen ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz kılınp kılınmayacağına dair yapılan tahkikatlarda bu rivayetlerin referansı olan Hz. Âişe'nin konu ile ilgili bilgileri Ümmü Seleme'den aldığı ve kendisinden rivayette bulunan Abdullah b. Zübeyr'in ise hatalı aktarıma bulunduğunu ifade etmiştir⁷⁶. Dolayısı ile sahâbe tarafından yapılan tahkikatların sonucuna göre ikinci namazının farzından sonra nafîle namaz olmadığı sonucu ortaya çıktığı ifade edilebilir.

⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/137.

⁷² Abdurrazzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, 2/433.

⁷³ Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 33.

⁷⁴ Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 17.

⁷⁵ Buhârî, "Mevâkîtu's-Salât", 18.

⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/322, 323, 44/257.

3.2. Sahâbe Sonrası Dönemde Rivayetlere Yaklaşımlar

İkinci namazının farzından sonra nafîle namaz konusu her ne kadar sahâbe arasında ihtilaf edildiği sonucunda ise çözüme kavuşturulduğu izlenimi verse de sonraki dönemlerde tartışılan ve canlılığını koruyan bir bahis haline gelmiştir. Öyle ki tartışmalara konu olan rivayetler *Kütüb-i Sitte* gibi tasnif dönemi hadis edebiyatın önemli kaynaklarının birçoğunda müstakil bablarda ele alınmıştır. Söz konusu kaynak eserler üzerine telif edilen şerh, haşiye türü eserlerde de ilgili rivayetler tekrar tekrar değerlendirilmiş, yorumlanmıştır.. Dolayısı ile bu konunun hadis rivayetlerinin değerlendirilmesi, yorumlanması devam ettiği müddet canlılığını koruyacağı ifade edilebilir. Ancak bu başlık altında bir makale çalışmasının sınırları göz önünde bulundurularak konu ile ilgili sonraki dönem ilim insanlarından sadece bazılarının görüş ve değerlendirmelerine tafsilata dalmadan yer vermeye gayret edilecektir.

Bu bağlamda konu Tirmizî'nin (ö. 279/892) dikkatini ayrıca çektiği anlaşılmaktadır. Zira Tirmizî, konu ile ilgili açmış olduğu bablarda tearuz eden rivayetler hakkında ayrıca açıklamalar yapmaktadır. Nitekim Tirmizî, rivayetleri verdikten sonra ikinci namazının farzından sonra namaz kılınmayacağına dair Hz. Ali, İbn Mes'ud, Ebû Said, Ukbe b. Amîr, Ebû Hureyre, İbn Ömer, Semure b. Cündeb, Abdullah b. Amr ve hatta Hz. Âişe gibi birçok sahâbîden rivayetlerin geldiğini belirtmektedir. Böylece fakîh sahâbîlerin ekseriyetinin görüşünün ikindiden sonra namaz kılınmayacağı yönünde olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷

Tirmizî, ikindiden sonra namaz kılınıp kılınmayacağına dair nakledilen rivayetler arasında ihtilafın bulunduğunu vurgulayarak ilim ehlinin büyük çoğunluğunun sabah namazından sonra güneş doğuncaya kadar, ikinci namazından sonra güneş batıncaya kadar olan zaman araladığında namaz kılmanın kerâhiyetine dair icma ettiklerini belirtmektedir. Ancak bu gruptaki ilim insanına göre Mekke'ye girildiğinde tavaf sonrası kılınan namaz gibi bazı namazların bu kerâhiyetten istisna edildiğini zikreden Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfiî'nin bu görüşte olduğunu ifade etmektedir. Tirmizî, aralarında bazı sahabenin de bulunduğu birtakım ilim insanının söz konusu vakitlerde namaz kılınmasına yönelik herhangi bir istisnayı kabul etmeyenlerin bulunduğunu, bu görüşte olanlar arasında Mâlik b. Enes ve Süfyân es-Sevrî gibi isimlerin olduğunu zikretmektedir.⁷⁸

Bu konuya dair değerlendirmelerde bulunan Tahâvî (ö. 321/933), Hz. Âişe'nin ikindiden sonra namaz hakkında bilgisinin Hz. Ömer'in bu konudaki bilgisi kadar olmadığını ifade ederek kanaatini şöyle açıklamaktadır: Hz. Âişe'nin rivayet etmiş olduğu hadis Rasûlullâh'ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kılmayı nehyinden önce olduğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı Hz. Ömer'in rivayeti yani

⁷⁷ Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1998), "Salât", 134.

⁷⁸ Tirmizî, "Salât", 135.

ikindiden sonra namazı nehyeden rivayetler daha makbuldür denilebilir.”⁷⁹ Ayrıca ikindiden sonra namaz hakkında bilgi almak için gelenleri Ümmü Seleme’ye göndermesi Hz. Âişe’nin, Rasûlullâh’ın (s.a.s.) onun evinde o namazı hiç terk etmediğine dair rivayeti aslında Ümmü Seleme’ye izafe ettiği anlaşılmaktadır. Ümmü Seleme’nin haber verdiği göre ise Rasûlullâh (s.a.s.) bu namazı kılmayıp aksine kılınmasını yasaklıyordu.⁸⁰ Öte yandan Tahâvî’nin *Şerhu me’âni’l-âsâr* adlı eserinde Hz. Âişe’den direkt olarak Rasûlullâh’ın (s.a.s.) ikindiden sonra güneş batana kadar ki vakitte namaz kılmayı yasakladığına dair nakledilen rivayeti hayli ilginç bulmaktadır.⁸¹

Tahâvî, son olarak konu hakkındaki değerlendirmesini şu sözlerle bitirmektedir: “Ayrıca Rasûlullâh’tan (s.a.s.) nakledilen ikindiden sonra namaz kılmayı yasaklayan/nehyeden rivayetler mütevatir seviyesine ulaşmış aynı zamanda sahâbîler de bu şekilde amel etmişlerdir”.⁸²

Konuya dair önemli bir hususa işaret eden Nevevî (ö.676/1277), namaz kılınması nehyedilen vakitlerde (sabah ve ikinci namazlarının farzından sonra gibi) sebepsiz bir şekilde namaz kılmanın mekruh olduğuna dair ümmetin icma ettiklerini; farz namazların da belirlenmiş olan vakitlerinde eda edilmesinin gerekliliği üzerine ittifak ettiklerini ifade etmektedir. Ancak bu vakitlerde tahiyatü’l-mescid, tilâvet ve şükür secdeleri, bayram ve küsûf namazları, cenaze namazı ve fazların kazası gibi bir sebebe binaen kılınan nafilelerde ihtilafta bulduklarını belirtmektedir.⁸³

Konuyu ele alanlardan İbn Receb el-Hanbelî (ö. 795/1393) ise meseleyi şöyle değerlendirmektedir: “Bilindiği gibi Rasûlullah’ın (s.a.s.) kendisine özel birtakım ibadetleri olduğu rivayet edilmiştir. Bu minvalde eğer nakledilen haberlerde Rasûlullah’ın (s.a.s.) nefyi (kavlî) ve fiili çakışır, Rasûlullah’ın (s.a.s.) fiilinin, onun hasâisinden olma ihtimalinden dolayı bırakılıp kavli olan nehyi alınır. Zaten Ümmü Seleme’nin Rasûlullah’a (s.a.s.) sorduğu “Onu kaçırdığımda kazasını kılalım mı?” sorusuna “hayır!” cevabı da bu durumun onun hasâisinden olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir”.⁸⁴ İbn Receb konu ile alakalı rivayetler arasında nasih-mensuhun olması ihtimalini de göz önünde bulundurarak şöyle devam etmektedir: “Nehy, önceden yapılan veya var olan bir şeyden yasaklanması anlamına geldiğinden nasih olan rivayetin bu namaza ruhsat veren rivayetleri -yani Hz. Âişe’nin rivayetini- nehyeden rivayetler olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü henüz var olmayan bir şeyden nehyetmek mümkün değildir.”⁸⁵

⁷⁹ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsar*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 13/295.

⁸⁰ Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsar*, 1/302.

⁸¹ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Cadu’l-Hakk (yrs: Alemü’l- Kütüb, 1994), 1/303.

⁸² Tahâvî, *Şerhu me’âni’l-âsâr*, 1/304.

⁸³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Minhâc fî Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, thk. Merkezü’r-Risâle li’l-Dirâsât ve Tahkikü’t-Türâs (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Naşirûn, 2015), 3/325.

⁸⁴ Ebü’l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî İbn Receb el-Hanbelî, *Fethü’l-Bârî Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Mahmûd b. Şa’bân b. Abdi’l-Maksûd vd. (Medine: Mektebetü’l-Ğurebâi’l-Eseriyye, 1996), 5/81.

⁸⁵ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethü’l-bârî*, 5/83.

İbn Receb ilerleyen satırlarda değerlendirmesine şöyle devam etmektedir: “diğer yandan Hz. Ömer ve diğer sahâbîlerin, ikinci namazından sonra namaz kılmanın yasak olduğuna dair itirazları Hz. Âişe’ye ulaştınca, Hz. Âişe, onların ikinci vakti girdiğinde namaz kılmaktan alıkoyduklarını zannetmiş olabilir. Çünkü Hz. Âişe’nin, Rasûlullah’ın (s.a.s.) ikindiden sonra namaz kıldığı bilgisini, Muâviye’nin yaptığı tahkikata göre Ümmü Seleme’den aldığı ortaya çıkmıştır. Zaten Ümmü Seleme de Rasûlullah’ın (s.a.s.) bu namazı sadece bir kere kıldığını gördüğünü haber vermiştir. Şu hususa da dikkat etmelidir ki Hz. Âişe bazen Ümmü Seleme’den aldığı bir haberi onu zikretmeksizin mürsel olarak rivayet etmekteydi. Bunun yanında Hz. Âişe’nin de sonradan Ümmü Seleme’nin bu konudaki görüşüne döndüğü rivayetlerden anlaşılmaktadır”.⁸⁶

Konu ile ilgili geniş açıklamalarda bulunan İbn Hacer (ö.852/1448) ise ikindiden sonra sebepsiz nafile namaz kılmanın mekruh olduğunu ancak bir vakti bulunan revatib namazları kaçırılanların söz konusu vakitlerde kılabileceğini belirtmektedir. Rasûlullâh’ın (s.a.s) ikindiden sonra devamlı olarak kıldığı namazın ise onun hasâisinden olduğu şeklinde kabul etmenin gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁷

Yukarıda da ifade edildiği gibi bazı rivayetlerde Rasûlullâh (s.a.s.) bu vakitlerde kâfirlerin güneşe secde ettiklerinden dolayı onlara benzememek için namaz kılmayı yasakladığı nakledilmektedir. Bu rivayet hakkında ise Aynî (ö. 855/1451), Rasûlullâh’ın (s.a.s.) bu vakitteki nehyi yani ikindiden sonra namaz kılınmamasına yönelik yasağı başka bir topluluğun ibadetine benzememek için olduğu şeklinde değerlendirmede bulunmuştur.⁸⁸

Kastallânî (ö.923/1519) ise Hz. Âişe’nin Rasûlullâh’ın (s.a.s) kendi evinde kıldığını bildirdiği hadislerin O’nun hasâisi kabilinden kabul edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁹ Ayrıca Hz. Âişe’den nakledilen rivayetler ile ikinci namazından sonra namaz kılmayı nehyeden hadislerin arasının cem edilebileceğini belirtmektedir. Nitekim sahâbîlerden nakledilen nehiy hadislerinin sebepsiz olan nafileler; Rasûlullâh’ın (s.a.s) ikindiden sonra kıldığı ifade edilen namazın ise öğle namazının kaçan son sünnetinin kaza edilmesi şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmektedir.⁹⁰

Sonuç

Rasûlullâh’ın (s.a.s.) ikinci namazının farzından sonra namaz kılıp kılmadığı hususunda sahâbe tarafından birbirine görünürde mütenakız olarak nakledilen rivayetlerin incelemesi yapılmıştır. Yapılan sened tetkiki sonuçlarına göre konu ile ilgili nakledilen rivayetlerin sıhhatine yönelik herhangi problem olmadığı görülmüştür. Birinci rivayet grubunu nakleden Hz. Âişe, genel anlamda Rasûlullâh’ın (s.a.s) yapmış olduğu bir fiilini haber verirken ikinci rivayet grubunu aktaran sahâbîler

⁸⁶ İbn Receb el-Hanbelî, *Fethü'l-bârî*, 5/78, 85, 86.

⁸⁷ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz (Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1959), 2/62-65.

⁸⁸ Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut, ts), 5/86.

⁸⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed Kastallânî, *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdulaziz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/235-236.

⁹⁰ Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*, 2/236.

ise Rasûlullâh'ın (s.a.s) doğrudan buyurduğu bir nehyini (sözünü) aktarmış oldukları dikkat çekmektedir. Ulaşılan bilgilere göre birçok sahâbî kabul etmediği, garipsediği ve tenkid ettiği birinci grup rivayetlere dair tafsilatlı olarak tahkikat yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Hemen belirtmek gerekir ki sahâbe arasında itiraz, ihtilaf konusu olan rivayetler Rasûlullâh'ın (s.a.s) hasâisi izlenimi veren ve Rasûlullâh'ın (s.a.s) revâtib bir namazının kazasını bildiren rivayetler olmadığı anlaşılmaktadır. Bilakis bazı sahâbîlerin ikinci namazının farzından sonra namaz kılmalarına dayanak edindikleri sanki Rasûlullâh'ın (s.a.s) söz konusu vakitte sürekli nafle kıldığını bildiren rivayetlere yönelik bir itiraz söz konusudur.

Sahâbenin yaptırdığı tahkikatlarda Hz. Âişe'nin bu minvaldeki rivayetleri Ümmü Selem'den aldığı, kendisinden rivayeti alan (bu vakitte nafle kılmayı benimseyen ve bu yönde aktarımlarda bulunan) Abdullah b. Zübeyr'in ise (iletişim problemlerinden kaynaklanan sebeplerden dolayı) kastı dışında aktardığını haber verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Netice itibarı ile bu vakitte namaz kılmak için dayanak edinen Hz. Âişe'den aktarılan rivayetlere yönelik tahkikat sonucunda ikinci namazından sonra sanıldığı gibi Rasûlullâh'ın (s.a.s) sürekli kıldığı bir nafle namazın bulunmadığı kanaatine varıldığı anlaşılmıştır.

İncelendiği kadarı ile sahabe sonrası dönemde ilim insanları, sıhhat bakımından herhangi bir kusurları bulunmayan fakat ilk planda birbirini nakzeden bu iki rivayet gruplarının cem-telif edilebileceği sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre ikinci grup rivayetler sabit olmak kaydı ile Hz. Âişe'nin haber verdiği birinci rivayet gruplarında yer alan aktarımlarından bazılarının mensuh rivayetler olduğunu, bazılarının Rasûlullâh'ın (s.a.s.) hasâisini bildiren tarzı rivayetler olduğunu ifade etmişlerdir. İlim insanları, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) meşguliyetinden dolayı öğle namazına müteakip kıldığı iki rekâtlı nafileyi ikinci farzından sonra kılmış olmasından hareketle sabah ve ikinci namazlarının farzından sonra belli sebebe bağlı olarak nafle kılma hakkında ittifak etmemiş olsalar da sebepsiz olarak herhangi bir namazın kılınmaması gerektiği hakkında ittifak etmişlerdir.

Kaynaklar / References / المصادر

- Abdurrazzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî. *el-Müsannef*. thk. Habîbu'r-Rahmân el-Âzâmî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1983.
- Adıgüzel, Abdulalim. "Fukahâ-yi Seb'a ve Hadis İlmindeki Yeri". *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2021), 493-506.
- Ahlatlı, Erdinç. "Yahyâ b. Saîd el-Kattân". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 43/262. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnaûd vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aynî, Bedrüddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî. Beyrut, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. Sabri Abdulhâlik eş-Şafîî vd. Medine: Mektebetü'l 'Ulûm ve'l Hikem, 2009.
- Birişik, Abdulhamit. "Katâde b. Di'âme". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 25/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsirunâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhtafa Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Coşkun, Selçuk. *Hadîse Bütüncül Bakış*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer. *Sünenü'd-Dârekutnî*. thk. Şuayb el-Arnaûd - vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah. *Müsnedü'd-Dârimî (el-Ma'rûf bi Süneni'd-Dârimî)*. thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dinçoğlu, Mehmet. "Buhârî ile Ebû Dâvud'un Hocası Müsedded b. Müserhed ve Hadis İlmindeki Yeri." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 347-372.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd - Muhammed Kâmil Karabellî. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, Ahmed b. Ali b. El-Müsenna. *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsîlî*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 2014.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Absî. *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Mu'avviz - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulazîz b. Abdillâh b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1959.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1986.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. nşr. Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye. Haydarâbâd, 1907.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî. *es-Sikât*. thk. Seyyid Şerefuddin Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Bustî. *Sahîhu İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnâûd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâûd vd. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbn Receb el-Hanbelî, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Bağdâdî. *Fethü'l-bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Mahmûd b. Şa'bân b. Abdî'l-Maksûd vd. Medine: Mektebetü'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, 1996.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed el-Basrî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İclî, Ahmed b. Abdullah b. Sâlih. *es-Sikât*. nşr. Dâru'l-Bâz. Beyrut, 1984.
- İshâk b. Râhuye. *el-Müsned*. thk. Abdulğafûr el-Belûşî. Medine: Mektebetü'l-Eymâna, 1991.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Abdulazîz el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf - Mahmud Halil. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arâbî, trs.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Kitâbu'l-Müctebâ el-ma'rufu bi's-Süneni's-Suğrâ*. nşr. Dâru't-Te'sîl. thk. Merkezü'l-Bühûs ve Takniyeti'l-Ma'lûmât. Kâhire, 2012.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fi Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. thk. Merkezü'r-Risâle li'd-Dirâsât ve Tahkikü't-Türâs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Naşirûn, 2015.
- Özçelik, Fikret. *Urve b. ez-Zübeyr ve Hadis İlimindeki Yeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.

- Özçelik, Fikret. "Urve b. ez-Zübeyr ve Kütüb-i Tis'a'daki Rivayetleri". *Artuklu Akademi* 2/2 (2015), 29-47.
- Özsoy, Abdulvahap. Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Özsoy, Abdulvahap. "Sahâbe Yorumunun Mutlaklaşması –Hüzeyme'nin Şahitliği Örneği". *Ekev Akademi Dergisi* 65 (2016), 1-40.
- Özsoy, Abdulvahap. *Şu'be İbnu'l-Haccâc ve Hadisçiliği*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1995.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî. *Şerhu me'âni'l-âsar*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr, Muhammed Seyyid Cadu'l-Hakk. yrs: Alemü'l- Kütüb, 1994.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî. *Şerhu müşkili'l-âsar*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd. *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*. thk. Muhammed Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhire: Dâru Hicr, 1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamî, 1998.
- Yatkın, Nihat. *Günahla İlgili Bir Hadisin Tahlili*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2006.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehu rivâyetun fi'l-kütübi's-sitte*. thk. Muhammed Avvâme - Ahmed Muhammed en-Nemr. Cidde: Dâru'l-Kible, 1992.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şu'ayb el-Arnaût Riyâsetinde Heyet. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.